

พระพุทธศาสนาเถรวาท (Theravada Buddhism)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
MAHACHULALONGKORNRAJAVIDYALAYA UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

ตำรา
รหัสวิชา ๖๐๒ ๑๐๖

พระพุทธศาสนาเถรวาท (Theravada Buddhism)

โครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร
กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพุทธศาสนาเถรวาท (Theravada Buddhism)

ผู้แต่ง : คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะบรรณาธิการ : ผศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ, ดร.เสฐียร ทังทองมะดัน

ผู้ทรงคุณวุฒิร่วมผลิต : ดร.นลินี ฦ นคร ผศ.ศศิธร ชูตินันทกุล
ดร.สังวรณ์ ังดกระโทก

ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ : ศ.พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ

ศิลปะและรูปเล่ม : นายสมบุรณ์ เฟงพิศ

พิสูจน์อักษร : ดร.ศศิวรรณ กำลังสินเสริม นายสุชญา ศิริธัญญกร

ออกแบบปก : นายศักดิ์รพี พันพา

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : พฤษภาคม ๒๕๖๐

จำนวนพิมพ์ : ๒,๐๐๐ เล่ม

ลิขสิทธิ์ ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ห้ามการลอกเลียนไม่ว่าส่วนใดๆ ของหนังสือเล่มนี้
นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพุทธศาสนาเถรวาท = Theradava Buddhism.-- พระนครศรีอยุธยา :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560.

378 หน้า.

1. พุทธศาสนาเถรวาท. I. ชื่อเรื่อง.

294.32

ISBN 978-616-300-324-9

จัดพิมพ์โดย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอลำไทร จังหวัด พระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

โทร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๐๐ (ต่อ ๘๗๖๖) โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓

จัดจำหน่ายโดย :

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๑๑-๑๗ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

โทร ๐-๒๖๒๓ - ๖๓๒๔, โทรสาร ๐-๒๖๒๓ - ๖๓๒๓

คำปรารภ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร ปิงบประมาณ ๒๕๖๐ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาเนื้อหารายวิชาระดับบัณฑิตศึกษา ให้เป็นที่ยอมรับและใช้ร่วมกันได้ พัฒนารูปแบบของหนังสือ และตำราให้มีเอกลักษณ์ร่วมกัน สวยงาม คงทน น่าสนใจต่อการศึกษาค้นคว้า มีเนื้อหาสาระไปพัฒนาสื่อการศึกษาและเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ พัฒนาบุคลากรและผลงานด้านวิชาการของมหาวิทยาลัยให้แพร่หลาย และเป็นเวทีเสนอผลงานทางวิชาการของคณาจารย์ในมหาวิทยาลัย

โครงการนี้เกิดขึ้นมาได้จากความร่วมมือร่วมใจกันของคณาจารย์มหาวิทยาลัย จากทุกส่วนงาน ทั้งคณะส่วนกลาง ๔ คณะ วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ ร่วมกันพัฒนาเอกสารการสอนหรือตำราในรายวิชา ระดับบัณฑิตศึกษา ด้วยวิริยะอุตสาหะแรงกล้า พัฒนางานทางวิชาการให้มีเนื้อหาสาระถูกต้อง เียบพร้อมด้วยอรอดและพญูชนะ เป็นที่ยอมรับของสังคม

รายวิชา “พระพุทธศาสนาเถรวาท” เล่มนี้ เป็นรายวิชาหนึ่งในหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มีเนื้อหาสาระแบ่งเป็น ๗ บท ซึ่งมุ่งให้ศึกษาเรียนรู้เรื่องประวัติและพัฒนาการพระพุทธศาสนาเถรวาท ภูมิหลังกำเนิดนิกายและกรณีศึกษาผลงานของปราชญ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท หลักคำสอนสำคัญ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ภาษาที่ใช้จารึกคัมภีร์การถ่ายทอดและการรักษาคำสอน การจัดลำดับชั้น คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท อิทธิพลพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ในกลุ่มประเทศเอเชีย อิทธิพลพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในกลุ่ม ประเทศยุโรปอเมริกา และออสเตรเลีย เนื้อหาสาระปรากฏแจ้งแล้วในเล่มนี้

ขออนุโมทนาขอบคุณคณะกรรมการดำเนินงานโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร ผู้บริหาร คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยทุกรูปทุกท่าน ที่ได้เสียสละเวลาพัฒนาเนื้อหาวิชาเล่มนี้ ให้เกิดมีขึ้น อันจะเป็นสมบัติของมหาวิทยาลัยสืบไป หวังเป็นอย่างยิ่งว่า รายวิชาเล่มนี้คงอำนวย ประโยชน์เชิงวิชาการด้านพระพุทธศาสนาเถรวาท แก่คณาจารย์ นิสิต นักศึกษา และประชาชนผู้ที่สนใจ สืบไป

(พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนำ

รายวิชา “พระพุทธศาสนาเถรวาท” เล่มนี้ ได้พัฒนาขึ้นตามโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร ปิงบประมาณ พ.ศ.๒๕๖๐ ของกองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) เพื่อพัฒนาเนื้อหารายวิชา ของหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต ให้เป็นที่ยอมรับและใช้ร่วมกันได้กับทุกคณะ วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ ๒) เพื่อพัฒนารูปแบบ เอกสารประกอบการสอน หนังสือ ตำรา ให้มีเอกลักษณ์ร่วมกัน ทั้งมีความคงทน สวยงาม น่าสนใจต่อการศึกษาค้นคว้า ๓) เพื่อนำเนื้อหาสาระไปพัฒนาสื่อการศึกษาและเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และระบบคลังข้อสอบ ๔) เพื่อเสริมสร้างทักษะคณาจารย์ ในการสร้างผลงานทางวิชาการอย่างมีคุณภาพ รองรับประกันคุณภาพการศึกษาของมหาวิทยาลัย และเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในประเทศและระดับสากล

รายวิชา “พระพุทธศาสนาเถรวาท” เล่มนี้ เป็นวิชาบังคับหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต ที่กำหนดให้ศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทในด้านประวัติศาสตร์ พัฒนาการ นิยายสำคัญ หลักคำสอนสำคัญ ภาษาที่ใช้จารึกคัมภีร์ การจัดลำดับชั้นคัมภีร์ รูปแบบการถ่ายทอดและการรักษาคำสอน อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อประเทศต่างๆ ในด้านสังคม เศรษฐกิจ และสังคม และการเมือง เป็นต้น

คณะผู้เขียนหวังว่า รายวิชา “พระพุทธศาสนาเถรวาท” เล่มนี้ จะยังประโยชน์ต่างๆ เชิงวิชาการ ด้านพระพุทธศาสนาเถรวาทให้เกิดขึ้นแก่คณาจารย์ นิสิตและประชาชนผู้ที่สนใจ ตามวัตถุประสงค์ ของโครงการพอสมควร จึงขอขอบพระคุณท่านผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ กองวิชาการ ของมหาวิทยาลัยและขอขอบคุณคณะวิทยากรจากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช คือ ผศ.ดร.นลินี ณ นคร, ผศ.ศศิธร ชูตินันทกุล, ผศ.ดร.สังวรณ์ ังตกระโทก ที่ได้มีส่วนร่วมผลิต พร้อมให้คำแนะนำ และข้อเสนอแนะด้วยความวิริยะอุตสาหะ และทุ่มเทพัฒนางานทางวิชาการ ด้วยความมุ่งมั่น และขอขอบพระคุณ ศ.พิเศษจ้านงค์ ทองประเสริฐ ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเนื้อหา ที่ได้ให้ความรู้ เชิงวิชาการ เสนอประเด็นต่างๆ ในเนื้อหาสาระของรายวิชา “พระพุทธศาสนาเถรวาท” ทำให้เนื้อหาของรายวิชานี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จนกระทั่งรายวิชาเล่มนี้ สำเร็จเป็นรูปเล่มสมบูรณ์ บรรลุ วัตถุประสงค์ตามที่ได้ตั้งไว้ทุกประการ

คณะกรรมการพัฒนาเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาเถรวาท

เมษายน ๒๕๖๐

**คณะกรรมการดำเนินงานโครงการจัดทำและพัฒนาหลักสูตร
เรื่องการจัดทำต้นฉบับรายวิชาพระพุทธศาสนาประยุกต์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๐**

คณะกรรมการดำเนินงาน	คณะกรรมการผู้พัฒนาเนื้อหารายวิชา “พระพุทธศาสนาเถรวาท”
ที่ปรึกษา พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.	ประธานกรรมการ พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร.
ประธานกรรมการ พระราชปรีดีทิพย์, ศ.ดร.	รองประธานกรรมการ พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิฑฒโน, ผศ.ดร. พระมหาโกมล กมลโล ผศ.ดร.ประพันธ์ ศุภษร
รองประธานกรรมการ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, รศ.ดร.	กรรมการ พระครูพิจิตรศุภการ ผศ.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ ผศ.ดร.เทพประวิณ จันทร์แรง ผศ.ดร.วันชัย พลเมืองดี อาจารย์ชินศรี ชูเลื่อน อาจารย์พิบูลย์ศักดิ์ เมืองโคตร
กรรมการ พระสิริชัยโสภณ พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน,ดร. พระมหาสมบุญ สุธมฺโม, ดร. พระมหาสุทิตย์ อาภากร, ดร. พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาที พระมหาชานาญ มหาชาโน, ดร. พระมหาสันติ อธิภทฺโท, ดร. พระมหาสมเกียรติ กิตติธนาโณ พระมหาทองคำ จิตเปโม พระวิฑูรย์ ฐานงโร พระวินัยธรเอนก เตชวโร พระมหาอิทธิ อนุภทฺโท พระมหาสุระศักดิ์ อธิวโร รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร รศ.ดร.สมศักดิ์ บุญปู รศ.ดร.สมชัย ศรีนอก ผศ.ดร.โกนิษฐ์ ศรีทอง ผศ.ดร.สิริวัฒน์ ศรีเครือตง ผศ.ดร.สุเทพ พรหมเลิศ ผศ.ดร.ณัฐธีร์ ศรีดี ผศ.พลวัฒน์ ชุมสุข ดร.อดุลย์ คนแรง ดร.เกษม แสงนนท์	เลขานุการ ผศ.ดร.เจษฎา มูลยาพอ คณะบรรณาธิการ ผศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ ดร.เสฐียร ทังทองมะดัน ผู้ทรงคุณวุฒิร่วมผลิต ดร.นลินี ณ นคร ผศ.ศศิธร ชูตินันทกุล ผศ.ดร.สังวรณ์ ังตกระโทก ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ ศ.พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ
กรรมการและเลขานุการ นายสุชญา ศิริธัญญา	
กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ พระมหาเอกลักษณ์ จิตตเทโว นายสินชัย วงษ์จำนงค์ นายสุภูฐาน สุดาจันทร์ นายสมบุญ เฟ่งพิศ นายจิระศักดิ์ ธารสุขกระจ่าง นางสาวสุจิตรา ขวดรัมย์ นายสุรัตน์ คำโสภา นายสมควร ถ้วนนอก	

ศาสตราจารย์พิเศษจ๋านงค์ ทองประเสริฐ วิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิ
พร้อมคณาจารย์ผู้เขียนตำรารายวิชาพระพุทธศาสนาเถรวาท
ณ อาคารสำนักหอสมุดและเทคโนโลยี ชั้น ๑ มจร วังน้อย
วันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๖๐

สารบัญ

คำปรารภ	(๓)
คำนำ	(๔)
คณะกรรมการดำเนินงานโครงการจัดการและพัฒนาหลักสูตร	(๖)
บทที่ ๑ ประวัติและพัฒนาการพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑
๑.๑ ความนำ	๒
๑.๒ ภูมิหลังทางสังคมของอินเดียสมัยพุทธกาล	๓
๑.๓ กำเนิดและพัฒนาการพระพุทธศาสนาเถรวาท	๖
๑.๔ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๒
๑.๕ ลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๙
๑.๖ พระพุทธศาสนามีลักษณะคำสอนที่เน้นพัฒนาตัวปัจเจกบุคคล เป็นฐานแห่งการพัฒนาสังคม	๒๖
๑.๗ พระพุทธศาสนามีคำสอนที่เป็นระบบ	๒๖
๑.๘ พระพุทธศาสนามีลักษณะคำสอนที่เรียกว่า วิภังชวาท	๒๗
๑.๙ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๙
๑.๑๐ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศต่างๆ ในปัจจุบัน	๓๒
๑.๑๑ ความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทไปยังประเทศต่างๆ	๓๔
สรุปท้ายบท	๓๗
คำถามท้ายบท	๓๙
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๔๐
บทที่ ๒ ภูมิหลังกำเนิดและกรณีศึกษาผลงานปราชญ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๓
๒.๑ ความนำ	๔๔
๒.๒ สาเหตุการเกิดนิคายในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๕
๒.๓ สิ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาเกิดความเสื่อมและเจริญ	๕๗
๒.๔ นิกายสำคัญในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๖๖
๒.๕ ความแตกต่างของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน	๗๗
๒.๖ กรณีศึกษาชีวิตและผลงานของปราชญ์ฝ่ายเถรวาท	๘๐

(๘)

๒.๗ ลำดับความสำคัญของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๙๑
สรุปท้ายบท	๙๔
คำถามท้ายบท	๙๖
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๙๗
บทที่ ๓ หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๙๙
๓.๑ ความนำ	๑๐๐
๓.๒ อริยสัจ ๔	๑๐๐
๓.๓ ปฏิจจนสมุปบาท	๑๐๗
๓.๔ กรรมและสังสารวัฏ	๑๑๕
๓.๕ ไตรลักษณ์	๑๓๒
๓.๖ ชั้นธ ๕	๑๕๗
๓.๗ นิพพาน	๑๖๕
สรุปท้ายบท	๑๗๐
คำถามท้ายบท	๑๗๑
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๑๗๒
บทที่ ๔ ภาษาที่ใช้จารึกคัมภีร์การถ่ายทอดและการรักษาคำสอน	๑๗๕
๔.๑ ความนำ	๑๗๖
๔.๒ พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาบาลีประกาศพระพุทธศาสนา	๑๗๘
๔.๓ อักษรและภาษาที่ใช้บันทึกและเผยแพร่พระพุทธศาสนา	๑๘๖
๔.๔ ภาษาบาลีในฐานะเป็นภาษาที่รักษาคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๙๒
๔.๕ ภาษาบาลีกับการรักษาคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๑๑
สรุปท้ายบท	๒๑๘
คำถามท้ายบท	๒๒๐
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๒๒๑

บทที่ ๕ การจัดลำดับชั้นคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๒๓
๕.๑ ความนำ	๒๒๔
๕.๒ หลักการเบื้องต้นในการจัดลำดับชั้นคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๒๔
๕.๓ วัตถุประสงค์ในการจัดลำดับชั้นคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๒๗
๕.๔ ประโยชน์ในการจัดลำดับชั้นคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๒๘
๕.๕ เกณฑ์การจัดลำดับชั้นคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๓๕
สรุปท้ายบท	๒๕๖
คำถามท้ายบท	๒๕๗
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๒๕๘
บทที่ ๖ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ในกลุ่มประเทศเอเชีย	๒๖๑
๖.๑ ความนำ	๒๖๒
๖.๒ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทในศรีลังกา	๒๖๓
๖.๓ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทในเมียนมาร์	๒๗๖
๖.๔ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทในไทย	๒๘๗
๖.๕ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศลาว	๓๐๔
๖.๖ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทในกัมพูชา	๓๑๐
๖.๗ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศเวียดนาม	๓๑๖
สรุปท้ายบท	๓๒๕
คำถามท้ายบท	๓๓๐
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๓๓๑
บทที่ ๗ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ในกลุ่มประเทศยุโรปอเมริกาและออสเตรเลีย	๓๓๓
๗.๑ ความนำ	๓๓๔
๗.๒ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทในทวีปยุโรป	๓๓๕
๗.๓ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทในทวีปอเมริกา	๓๔๓
๗.๔ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทในทวีปออสเตรเลีย	๓๔๘

(๑๐)

๗.๕ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อทวีปยุโรป อเมริกาและออสเตรเลีย	๓๕๑
สรุปท้ายบท	๓๕๔
คำถามท้ายบท	๓๕๗
เอกสารอ้างอิงประจำบท	๓๕๘
บรรณานุกรม	๓๖๐
ภาคผนวก	
คณะกรรมการผู้พัฒนาเนื้อหารายวิชา “พระพุทธศาสนาเถรวาท”	๓๖๕

บทที่ ๑

ประวัติและพัฒนากการพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผศ.ดร.ประพันธ์ ศุภษร
ผศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

- วิเคราะห์ภูมิหลังทางสังคมของอินเดียสมัยพุทธกาลได้ถูกต้อง
- อธิบายสาระสำคัญของประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาเถรวาทในอินเดียได้ถูกต้อง
- อธิบายกำเนิดและพัฒนากการของพระพุทธศาสนาเถรวาทในอินเดียยุคเริ่มต้น ยุคเจริญ ยุคเสื่อม และยุคฟื้นฟูได้ถูกต้อง
- อธิบายลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้ถูกต้อง
- อธิบายการเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาเถรวาทสู่ประเทศต่างๆ ได้ถูกต้อง

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความนำ
- ภูมิหลังทางสังคมของอินเดียสมัยพุทธกาล (สภาพสังคม ความเชื่อทางศาสนา)
- กำเนิดและพัฒนากการพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนาเถรวาท
- การเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๑ ความนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาอเทวนิยม (Atheism) เกิดขึ้นมาในท่ามกลางศาสนาเทวนิยม (Theism) ทั้งหลายของอินเดียโบราณ คือ ศาสนาพราหมณ์ เช่น และลัทธิอื่นๆ ซึ่งได้ประกาศคำสอนและลัทธิของตนทั่วดินแดนชมพูทวีปตอนเหนือและตอนกลาง หรือที่รู้จักในนามของอู่อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุและคงคา ซึ่งมีอาณาเขตกว้างใหญ่ครอบคลุมถึงลังกา เมียนมาร์ ไทย ลาว เขมร อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ และมีอายุกว่า ๔,๐๐๐ ปี^๑ ณ อาณาบริเวณที่กว้างใหญ่ไพศาลนี้ บรรดาศาสนาและเจ้าลัทธิของอินเดียโบราณต่างก็มีแนวคิดและความเชื่อในเรื่องพระผู้เป็นเจ้าซึ่งเป็นผู้สร้างโลกและจักรวาล มนุษย์และสรรพสัตว์ล้วนเป็นไปตามลิขิตของพระองค์มีหน้าที่จงรักภักดีและทำพิธีกรรม จึงจะได้รับการโปรดปรานประทานพร พิธีกรรมที่ต้องประกอบ คือ การบูชาขัยัญ บวงสรวงด้วยสิ่งของต่างๆ โดยเฉพาะการบวงสรวงด้วยพินีสัตว์มาบูชาขัยัญ บางลัทธิเน้นการทรมานร่างกายอย่างแสนสาหัส โดยภาพรวมแล้วศาสนาทั้งหลายในอินเดียโบราณมี ๒ ลักษณะ คือศาสนาที่เน้นด้านกามสุข บำรุงบำเรอตนให้มีความสุขในชาติปัจจุบันและในภพหน้า และศาสนาที่เน้นการทรมานร่างกายอย่างสุดโต่ง

สำหรับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเดียวที่ประกาศคำสอนตรงข้ามกับศาสนาเหล่านั้น โดยผู้ทรงก่อตั้ง คือ พระพุทธเจ้า ซึ่งมีพระนามเดิมว่า **ลัทธิตถะ** เป็นเจ้าชายแห่งศากยตระกูล เมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา พระองค์ได้ออกผนวชเพื่อแสวงหาโมกษะ ตามคตินิยมทางศาสนาในสมัยนั้น เมื่อพระองค์ทรงกระทำตามคตินิยมเช่นนั้นแล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่าไม่ใช่วิธีการที่ถูกต้อง จากนั้นพระองค์ทรงดำเนินตามวิธีการของพระองค์ คือปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ ปฏิบัติตามทางสายกลางที่ไม่เอนเอียงไปด้านสุดโต่ง ๒ อย่างนั้น^๒ เมื่อประสบความสำเร็จในการแสวงหาและบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์ทรงประกาศคำสอนให้แพร่หลาย และคำสอนของพระองค์ได้สวนทางกับคำสอนของศาสนาเหล่านั้นอย่างสิ้นเชิง คือปฏิเสธอำนาจของพระผู้เป็นเจ้า มนุษย์ต่างหาก คือ ผู้สามารถลิขิตชีวิตของตน คือ พัฒนาตนให้พ้นจากทุกข์ได้ สรรพสิ่งตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา^๓ ไม่มีสิ่งใดยั่งยืน เทียงแท้ถาวร ด้วยลักษณะที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์นี้ จึงทำให้พระพุทธศาสนามีคำสอนที่สุขุมคัมภีรภาพ หลากหลายด้วยอรรถรสที่จะนำเวไนยสัตว์เข้าถึงสันติสุขอย่างยั่งยืน

^๑ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากูราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒.

^๒ จันทน์ ทองประเสริฐ (ผู้แปล), บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑-๔, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐), หน้า ๖๗.

^๓ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑-๓/๑-๓, ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗-๒๗๘/๑๑๘.

ศาสนประวัติของพระพุทธศาสนา อันเป็นมรดกล้ำค่าของชาวโลก รวมถึงบริบทแวดล้อมของสังคมอินเดียสมัยโบราณ ที่เป็นจุดกำเนิดของพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่นิสิตนักศึกษาและผู้สนใจพึงศึกษาให้ละเอียดลุ่มลึก เพราะถือว่าเป็นองค์ความรู้ที่จำเป็นสำหรับศึกษาวิเคราะห์อารยธรรมอินเดียต่อไป ซึ่งคณะผู้เขียนจะได้นำเสนอต่อไป

๑.๒ ภูมิหลังทางสังคมของอินเดียสมัยพุทธกาล

๑. อินเดียในฐานะอู่อารยธรรมของโลก

อินเดียเป็นประเทศที่ปกครองแบบสาธารณรัฐ มีพื้นที่ ๓,๒๘๗,๒๖๓ ใหญ่เป็นอันดับ ๗ ของโลก รองจากรัสเซีย แคนาดา จีน อเมริกา บราซิลและออสเตรเลีย มีประชากร ๑,๐๐๐ ล้านคน มากเป็นอันดับ ๒ ของโลกได้รับเอกราชในปี พ.ศ.๒๔๙๐ (ค.ศ. ๑๙๔๗) มีทั้งหมด ๒๘ รัฐ มีภาษาพูดมากถึง ๑,๖๕๒ ภาษา ภาษาราชการ ๑๘ ภาษา แต่ภาษาในอินเดียที่นิยมใช้มากที่สุด คือ ภาษาฮินดีและภาษาอังกฤษ^๕ สภาพดินฟ้าอากาศของอินเดียมี ๓ ฤดูคือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูมรสุม หากดูจากแผนที่โลก อินเดียจะมีลักษณะแหลมขนาดใหญ่ยื่นออกไปในทะเล มีทะเลล้อมรอบสามด้าน จะตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศไทยหรือทิศพายัพ เวลาในอินเดียจะช้ากว่าในเมืองไทย ๑ ชั่วโมง ๓๐ นาที

อินเดียถือว่าเป็นประเทศที่เป็นอู่อารยธรรมโบราณของโลกที่มีอายุเก่าแก่ถึง ๔,๐๐๐ ปี มาแล้ว และเป็นอู่อารยธรรม ที่สำคัญแห่งหนึ่งในบรรดาอู่อารยธรรมทั้ง ๔ แห่งของโลก คืออู่อารยธรรมแม่น้ำไนล์ แถบประเทศอียิปต์ อู่อารยธรรมลุ่มน้ำไทกริส แถบเอเชียไมเนอร์ และอู่อารยธรรมลุ่มน้ำเหลือง แถบประเทศจีน และเพราะเป็นประเทศที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ อินเดียจึงมีสภาพทางภูมิศาสตร์หลากหลาย มีทั้งภูเขาสูง อากาศหนาวจัดและร้อนจัด ซึ่งได้แก่ เทือกเขาหิมาลัยและแถบทะเลทราย และมีพื้นที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตรมากมาย ซึ่งได้แก่ บริเวณแม่น้ำสินธุและคงคาที่ทางภาคใต้ของอินเดีย ทำให้ดินแดนแถบนี้อุดมไปด้วยผู้คนหลายเผ่าหลายตระกูล มีภาษาติดต่อสื่อสารกันมากมาย และมีนักคิดทางปรัชญา และ ศาสนามากมาย ปัจจุบันนักประวัติศาสตร์ได้แบ่งคนอินเดียออกเป็นกลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มฮินดู กลุ่มเบ็งคาลี กลุ่มมหาราษฏร์ และกลุ่มซิกข์^๕

^๕ รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส, ตามรอยจาริกอินเดีย เนปาล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘-๙.

^๕ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒-๓.

ตามหลักฐานทางโบราณคดี เริ่มมีมนุษย์เข้ามาอยู่อาศัยบริเวณดินแดนนี้เมื่อราวล้านปีเศษมาแล้ว คือ มนุษย์ยุคหิน มนุษย์ยุคทองแดง ต่อมาประมาณ ๔,๐๐๐ ปี ก่อนพุทธศักราชได้มีมนุษย์เผ่านิกริโต มีลักษณะผิวดำผมหยิกเข้ามาอยู่ ต่อมาเมื่อราว ๒,๐๐๐ ปี หรือ ๓,๐๐๐ ปี ก่อนพุทธศักราช มีมนุษย์ ๒ เผ่า อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในอินเดีย โดยเผ่าแรกคือ มนุษย์เผ่าทราววิช หรือตราวิเดียนทัสสุ ก็เรียกทางภาษาบาลี เรียกว่า **มิลักขะ** เผ่านี้เข้ามาอยู่ก่อน จึงเป็นชาวพื้นเมืองหรือเป็นเจ้าของถิ่นเดิม พวกเขาเคารพบูชาเทพเจ้าโลกธาตุและธรรมชาติ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม^๖ โลกธาตุ ได้แก่ ไฟ ลม และน้ำ ธรรมชาติได้แก่ ดิน ถือว่าทุกอย่างมีชีวิตจิตใจและมีตัวตน^๗ ซึ่งต่อมาได้วิวัฒนาการมาเป็นเทพอัคนี (ไฟ) วารุณะ (ลม) วรุณะ (ฝน) เป็นต้น มีเทพเจ้าสูงสุดคือ พระนารายณ์ มีพาหนะคือ นาค แม้สมัยพุทธกาลกลุ่มที่ถือไฟก็ยังเหลืออยู่ เช่น ชฎิล ๓ พี่น้อง พระพุทธเจ้าก็เสด็จไปทรมานพญานาค มนุษย์เผ่านี้ชอบอาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำ มักถูกมองว่าเป็นพวกที่ด้อยพัฒนา แต่หลักฐานทางโบราณคดีที่ **เซอร์ จอห์น มาร์แชล** ค้นพบ ปรากฏว่าเป็นกลุ่มที่มีความรู้ความเจริญยิ่งกว่าอียิปต์โบราณและยิ่งกว่าชนชาติใดในเมโสโปเตเมีย^๘

อีกเผ่าหนึ่ง คือมนุษย์เผ่าอารยัน อพยพเข้ามาภายหลังพวกแรก เป็นพวกที่ฉลาดกว่า นับถือเทพเจ้าที่อยู่บนที่สูง คือ ภูเขาและบนฟ้า โดยเฉพาะเทพแห่งไฟและแสงสว่าง คือ พระอาทิตย์ ที่เรียกว่า สาวิตรีเทพ หรืออาทิตย์เทพ เป็นเทพที่มีพลังอำนาจมาก พาหนะของเทพองค์นี้เป็นสิ่งที่บินได้คือ ครุฑ ทางบาลีเรียกสุบรรณ พวกอารยัน เป็นพวกที่มีความเจริญทางวัฒนธรรมประเพณี รู้จักประดิษฐ์สิ่งของนำมาใช้ในการดำเนินชีวิต และที่ถือว่าโดดเด่นกว่าเผ่าแรกคือ พวกเขารู้จักทำธรรบในการทำการยุทธ์^๙ จนในที่สุดสามารถเป็นผู้ครอบครองพื้นที่ได้มากกว่าและขับไล่พวกเจ้าของถิ่นเดิมให้ถอยไปทางตอนใต้ของอินเดีย และต่อมา ชนสองเผ่านี้ได้ผสมผสานวัฒนธรรมซึ่งกันและกันจนเกิดความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์และภาษา เกิดระบบสังคม และเป็นบ่อเกิดแห่งศาสนา และปรัชญา จนกลายเป็นแหล่งอารยธรรม ที่สำคัญของโลกแห่งหนึ่ง กระทั่งปัจจุบัน

๒. สภาพทางสังคมและความเชื่อ

สิ่งที่แสดงความโดดเด่นทางสังคมวัฒนธรรมของอารยัน คือ ความเชื่อว่ามีเทพเจ้าผู้สร้างโลกและจักรวาล จึงนำไปสู่การเคารพนับถือบูชาเทพเจ้าในลักษณะต่างๆ โดยชาวอารยันได้มีความเชื่อว่า

^๖ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๘๙.

^๗ หลวงวิจิตรวาทการ, ศาสนาสากล เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๓), หน้า ๒๓๘.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๗.

พวกเขาเกิดจากเทพเจ้าสูงสุด ที่มีสภาพไม่ใช่มนุษย์และสัตว์ ไม่สามารถมองด้วยตาเปล่า แต่เทพนี้สามารถดลบันดาลสิ่งดีและโทษแก่เหล่ามนุษย์และสรรพสัตว์ได้ สภาพทางสังคมอินเดียมีความเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าตั้งแต่เกิดถึงตาย ยิ่งไปกว่านั้น ยังได้นำความเชื่อนี้มาเชื่อมโยงกับเรื่องวรรณะ โดยพวกเขาแบ่งระบบสังคมของมนุษย์ออกเป็นวรรณะ ๔ คือ^{๑๐} วรรณะกษัตริย์ มีหน้าที่ในการรบและรักษาบ้านเมือง วรรณะพราหมณ์ มีหน้าที่ในการศึกษาและพิธีกรรม วรรณะแพศย์ มีหน้าที่ในการค้าขาย ดูแลเศรษฐกิจ และวรรณะศูทร มีหน้าที่ทำงานรับจ้าง โดยการแบ่งวรรณะนี้มีพื้นฐานมาจากความเชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้าทรงสร้างโลก จักรวาลและมวลมนุษยชาติ คือ ทรงสร้างวรรณะกษัตริย์จากพระโอษฐ์ สร้างวรรณะพราหมณ์จากพระพาหา สร้างวรรณะแพศย์จากพระอุทร และสร้างวรรณะศูทรจากพระบาท การแบ่งประเภทวรรณะอย่างนี้ ในเบื้องต้นน่าจะเป็นการจัดระบบหน้าที่ความรับผิดชอบทางสังคม ต่อมาวรรณะกษัตริย์และวรรณะพราหมณ์มีอำนาจมากขึ้น จึงเป็นการแบ่งลำดับชั้นทางสังคม เป็นไปในด้านความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเกิดการดูหมิ่นในระบบวรรณะที่ด้อยกว่า คือ วรรณะศูทร ยิ่งไปกว่านั้น มีการสร้างกฎเกณฑ์บังคับเรื่องสีของเครื่องแต่งกายด้วย คือ กษัตริย์ให้แต่งสีแดง พราหมณ์ให้แต่งสีขาว แพศย์ให้แต่งสีเหลือง ศูทรให้แต่งสีดำ วรรณะสูงกับวรรณะต่ำจะสมาคมกันไม่ได้ หากสมาคมกันหรือแต่งงานกันลูกที่เกิดมาเรียกว่า “จันฑาล” ซึ่งถือว่าต่ำกว่าวรรณะทั้งปวง

เรื่องวรรณะของพราหมณ์นี้มีการถือกันอย่างไม่เปลี่ยนแปลง เป็นปัญหาของสังคมอินเดียอย่างหนึ่งที่มีมานานก่อนพุทธกาล แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงพยายามกำจัดทำลายด้วยวิธีการหลากหลาย มีการบรรพชาอุปสมบทเป็นต้น ตลอดพระชนมชีพของพระองค์ก็ตาม ก็ยังไม่สามารถทำลายกำแพงวรรณะนี้ให้หายไปได้เลย **หลวงวิจิตรวาทการ** ได้กล่าวไว้ตรงนี้ว่า “ลัทธิศาสนาพราหมณ์จะเปลี่ยนรูปไปอย่างไรก็ตามที่ เรื่องวรรณะเป็นเรื่องเปลี่ยนไม่ได้ เราจะเห็นได้ในตอนที่กล่าวถึงพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงทำความพยายามอย่างยิ่งยวดที่จะปฏิวัติสังคมอินเดีย ด้วยวิธีเลิกวรรณะ และเป็นงานอันเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำไม่สำเร็จ”^{๑๑}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะเป็นงานที่ถูกมองว่าไม่สำเร็จ แต่สิ่งที่พระองค์ทรงทำสำเร็จและทำได้ตามที่ทรงประสงค์คือ การประกาศอิสรภาพแห่งความเป็นมนุษย์ คือ มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้ จนกระทั่งสามารถเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ความสำเร็จนี้ นับว่ายิ่งใหญ่มากว่าการยกเลิกระบบวรรณะอย่างแท้จริง

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๕/๘๕.

^{๑๑} หลวงวิจิตรวาทการ, ศาสนาสากล เล่ม ๑, หน้า ๒๖๗-๒๖๘.

๑.๓ กำเนิดและพัฒนาการพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑. กำเนิดแนวคิดและคำสอนอันเป็นที่มาของคำว่า “เถรวาท”

คำว่า “เถรวาท” หากแปลตามพยัญชนะ ย่อมทำให้เข้าใจเพียงว่า คำสอนหรือคำพูดของพระเถระ วาทะของพระผู้ใหญ่ หรือวาทะอันมั่นคง นั่นหมายความว่า ไม่ตรงกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ที่ชาวพุทธสมัยปัจจุบันเข้าใจ หากจะแปลคำนี้ให้ตรงความหมายและครอบคลุมเนื้อหาพระพุทธศาสนาทั้งหมด ควรแปลว่า คำประกาศของพระมหาเถระ อันมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ที่ให้คงคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้เหมือนเดิม โดยไม่มีการถอดถอนและบัญญัติเพิ่มเติม

แม้ว่าคำว่า “เถรวาท” จะยังไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกก็ตาม แต่คำนี้เป็นคำที่มีเค้ามูลแห่งการเกิดขึ้นมาตั้งแต่ภายหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๓ เดือน สาเหตุที่มีคำนี้ขึ้นมาเพราะ พระสงฆ์ในครั้งนั้นตกลงกันไม่ได้ว่า สิกขาบทเล็กน้อยที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ถอดถอนได้นั้นหมายถึง สิกขาบทประเภทไหน คำว่า “เล็กน้อย” ที่ว่านี้หมายถึง สิกขาบทจำนวนน้อย หรือหมายถึง สิกขาบทที่มีโทษน้อย ถ้าหมายถึงจำนวนก็อาจจะหมายถึง อาบัติสังฆาติเสส หรือทุพภชาติ ส่วน ปาราชิกนั้นตัดปัญหาได้เลย แม้จะมีจำนวนน้อยก็ไม่นำมาเป็นประเด็นให้ถกเถียงกัน เพราะเป็นครุกาอาบัติที่มีโทษหนักขึ้นขาดจากความเป็นภิกษุ ถ้าหมายถึง โทษ ก็หมายถึง อาบัติปาจิตตีย์ลงมาถึงทุกกฎและทุพภชาติ

ในที่ประชุมสงฆ์ตกลงกันไม่ได้ ในที่สุดจึงมีมติให้คงไว้อย่างเดิม พระมหากัสสปเถระในฐานะประธานสงฆ์จึงประกาศคำนี้ ซึ่งสาระในคำประกาศนั้น มีวัตถุประสงค์ให้ยึดถือพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง และบัญญัติไว้โดยไม่บัญญัติเพิ่มเติม และถอดแม้แต่สิกขาบทเดียว พระสังฆเถระในคราวปฐมสังคายนาต่างก็ยึดคำประกาศนี้อย่างเป็นเอกฉันท์ คำประกาศนี้ถือเป็นสังฆกรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า “ญัตติทุติยกรรมวาจา” คือ มีการประกาศให้สงฆ์รับทราบอย่างเป็นทางการ โดยมีขั้นตอนการประกาศให้ทราบ ๑ ครั้งเรียกว่า ญัตติ แล้วประกาศให้รับรองอีก ๑ ครั้ง ดังข้อความว่า

ท่านทั้งหลายขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สิกขาบทของพวกเราที่รู้กันในหมู่คฤหัสถ์มีอยู่ แม้พวกคฤหัสถ์ก็รู้ว่า “สิ่งนี้ควรแก่พวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร สิ่งนี้ไม่ควร” ถ้าพวกเราจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยก็จะมีผู้กล่าวว่า “พระสมณโคดม บัญญัติสิกขาบทแก่พวกสาวกช่วงกาลแห่งควนไฟ สาวกพวกนี้ศึกษาสิกขาบทอยู่ตลอดเวลาที่พระศาสดาของตนยังมีชีวิตอยู่ พอพระศาสดาของพวกเขอปรินิพพานไปแล้วบัดนี้พวกเธอก็ไม่ศึกษาสิกขาบท” ถ้าสงฆ์พร้อมแล้วก็ไม่ฟังบัญญัติสิ่งที่ไม่ได้ทรงบัญญัติ ไม่ฟังถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้ ฟังสมทานประพตติตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้วนี้เป็นญัตติ

ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สิกขาบทของพวกเราที่รู้จักกันในหมู่คฤหัสถ์มีอยู่...พึงสมาทานประพฤติตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ทรงบัญญัติ ไม่ถอนพระบัญญัติตามที่ทรงบัญญัติไว้สมาทานประพฤติตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ท่านรูปนั้น พึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง สงฆ์ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ทรงบัญญัติ ไม่ถอนพระบัญญัติตามที่ทรงบัญญัติไว้ สมาทานประพฤติสิกขาบท ตามที่ทรงบัญญัติไว้แล้วสงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้น จึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือความนั่งนั้นเป็นมติอย่างนี้^{๑๒}

คำประกาศของพระมหากัสสปเถระนี้ เป็นการประกาศให้สงฆ์ทราบ และถือเป็นสังฆกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่ง เพราะเรื่องสังฆกรรมเป็นกิจอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตและมอบหมายให้สงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรม เรียกว่าเป็น “มหาเถรมติ” ที่พระสงฆ์ต้องเคารพและถือปฏิบัติต่อไป

ในสมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัยปิฎกก็อธิบายว่า “สังคิตไตในโลก ท่านเรียกว่า ปญจสต-สังคิตติ เพราะพระธรรมสังคาคหกเถระ ๕๐๐ รูปทำ และ เรียกว่า เถริกาสังคิตติ เพราะพระเถระทั้งหลาย นั้นแลทำแล้ว สังคิตินี้ ชื่อปฐมมหาสังคิตติ ด้วยประการฉะนี้^{๑๓}” ดังนั้นคำประกาศนี้ จึงนำมาซึ่งการสืบทอดคำสอนอย่างไม่เปลี่ยนแปลง อันเป็นเอกลักษณ์ของพระสงฆ์กลุ่มนี้ โดยคำว่า “เถรวาท” นี้ มีความหมายบ่งบอกว่า ให้พระสงฆ์รักษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้ โดยไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ถอดถอนและไม่บัญญัติเพิ่มเติม พระสงฆ์สายนี้จึงได้ชื่อว่า เถรวาท ซึ่งอาจแปลได้หลายนัย คือ วาทะของพระผู้ใหญ่ คำประกาศของพระเถระที่ให้คงคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้เหมือนเดิม

ถ้าเป็นทัศนะที่แตกต่างจากนี้ ถือว่าไม่ใช่พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า การตีกรอบไว้อย่างนี้ ทำให้มีข้อดีและข้อบกพร่องเหมือนกัน กล่าวคือ ข้อดี ทำให้พระสงฆ์มีความสามัคคี มีความคิดเห็นเป็นอันเดียวกัน เมื่อมีความคิดเห็น ทัศนะ หรือทฤษฎีที่เหมือนกันก็จะนำไปสู่การปฏิบัติที่เหมือนกัน ทำให้ศาสนธรรมมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลก หรือความนิยมของบุคคล เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเคารพในพระพุทธและธรรมเป็นอย่างดี และการเคารพในพระรัตนตรัยเป็นเหตุทำให้ศาสนานั้นคง^{๑๔} ส่วนข้อบกพร่อง คือ เมื่อตีกรอบไว้อย่างนี้ก็ทำให้จำกัดวงในด้านความคิดและ

^{๑๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๒/๓๘๓.

^{๑๓} วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๙; สมณตปาสาทิกา นาม วินกฎฐกถา (ปฐโม ภาค) พาหิรินทาน.

^{๑๔} เหตุที่ทำให้สังฆธรรมตั้งมั่น ๕ อย่างคือ (๑) ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มีความเคารพในพระศาสดา (๒) ...เคารพในพระธรรม (๓)...เคารพในพระสงฆ์ (๔) ...เคารพในสิกขา (๕)...เคารพในสมาธิ อ่างใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๖/๒๖๓-๒๖๔.

ข้อมูลของกลุ่มสงฆ์อื่นที่มีข้อมูลแตกต่างกัน และเป็นการปิดกั้นสงฆ์ที่อยู่ภายนอก (ที่ไม่ได้เข้าร่วมสังคายนา) ซึ่งก็จะเห็นได้ชัดว่า มีทัศนะของพระสงฆ์อีกกลุ่มหนึ่งมีหัวหน้าคณะชื่อปุราณะ มีพระสงฆ์ ๕๐๐ รูปติดตาม เห็นต่างจากพระสงฆ์กลุ่มนี้ ในประเด็นเกี่ยวกับพระวินัย จนนำไปสู่ความคิดและการปฏิบัติที่แตกต่างกันในเรื่องคำสอนของพระพุทธเจ้าและต่อมา กลุ่มนี้ก็ได้ชื่อว่า อาจารย์วาท ลักษณะของพระสงฆ์สองกลุ่มนี้ สะท้อนให้เห็นว่าความคิด ทัศนะ หรือทฤษฎีที่ต่างกัน ทำให้เกิดการปฏิบัติที่แตกต่างตามมา

หลังจากที่พระมหาเถระทำสังคายนาเสร็จแล้ว ได้มีเหตุการณ์เรื่องการยอมรับและไม่ยอมรับการทำสังคายนาครั้งนี้ โดยพระปุราณะซึ่งเป็นผู้นำภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งขณะนั้นพระปุราณะพักอยู่ที่ทักขิณาคิริชนบทแล้วเข้าไปหาพระเถระทั้งหลาย ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ พระเถระทั้งหลายได้แจ้งให้พระปุราณะทราบ ว่า พระเถระทั้งหลายได้สังคายนาพระธรรมและวินัยเสร็จแล้ว” พระปุราณะยอมรับการทำสังคายนาบางส่วน แต่บางส่วนไม่ยอมรับ เพราะขัดกับที่ได้ยินเฉพาะพระพักตร์^{๑๕} ประเด็นที่พระปุราณะไม่ยอมรับมีอยู่ ๘ อย่าง ซึ่งท่านอาจารย์เสถียร โปธิ์นันทะกล่าวว่า ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท แต่ปรากฏในวินัยของนิกายมหิสาสกะ และนิกายธรรมคุปตะ นิกายนี้แยกตัวออกจากรวมมหายาน อาจารย์เสถียร โปธิ์นันทะ ได้นำสิกขาบท ๘ ข้อนี้มาเทียบเคียงกับหลักฐานในภัสซชขันธกะของเถรวาท ได้ความตรงกันดังนี้

๑) อันโตวฏฐะ	ของอยู่ภายในที่อยู่
๒) อันโตปิกกะ	ให้สุกภายในที่อยู่
๓) สามปิกกะ	ให้สุกเอง
๔) อุกคหิตะ	หีบของยังไม่ได้รับประเคน
๕) ตโตนีหฎฐะ	ของที่นำมาจากที่นิมนต์
๖) ปุเรภัตตะ	ของรับประเคนในกาลก่อนแห่งภัต
๗) วนฎฐะ	ของที่อยู่ในป่า
๘) โปกขรัฎฐะ	ของอยู่ในสระ ^{๑๖}

^{๑๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๔/๓๘๕-๓๘๖.

^{๑๖} วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๙๙-๒๐๐ [สมนตปาสาทิกา], เสถียร โปธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๖๒-๖๓.

สิกขาบททั้ง ๘ ข้อนี้เท่านั้น ที่พระปุราณะค่านคณะสงฆ์ แม้ว่าคณะสงฆ์มีพระมหากัสสปเถระ เป็นประธาน จะชี้แจงว่าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ทำได้เฉพาะสมัยข้าวยากมากแพงเท่านั้น เมื่อหมด สมัยนั้นแล้วสภาพบ้านเมืองเป็นปกติแล้วพระพุทธองค์ก็ทรงยกเลิก ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนี้ได้เกิดขึ้นที่ กรุงไพสาลี พระผู้มีพระภาคประทับที่ลลิกเร็นอยู่ในที่สังัดได้มีพระดำริว่า อาหารที่อนุญาตแก่ภิกษุเมื่อ คราวอัตคัดอาหารมีข้าวกล้าไม่งอกงามบิณฑบาตหาได้ลำบาก คือ อาหารที่เก็บไว้ภายในที่หุงต้มภายใน ที่หุงต้มเอง ที่จับต้องแล้วรับประทานใหม่ ที่นำมาจากที่นิมนต์ที่รับประทานก่อนเวลาภัตตาหาร ที่เกิด ในป่า ที่เกิดในกอบัวทุกวันนี้นักบวชยังฉันภัตตาหารเหล่านั้นอยู่หรือไม่หนอ ครั้นเวลาเย็นพระองค์ได้เสด็จ ออกจากที่ลลิกเร็น ตรัสเรียกพระอานนท์มาถามเรื่องนี้ พระอานนท์เถระ กราบทูลว่า เวลานั้นภิกษุยังคง ฉันทอาหารตามที่ทรงอนุญาตไว้พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมมีกถา เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราห้ามอาหารเหล่านั้นตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ซึ่งเป็นสิ่งที่เราอนุญาตแก่ภิกษุ เมื่อคราวอัตคัดอาหาร มีข้าวกล้าไม่งอกงาม บิณฑบาตหาได้ลำบาก คือ อาหารที่เก็บไว้ภายในที่หุงต้ม ภายในที่หุงต้มเอง ที่จับต้องแล้วรับประทานใหม่ ที่นำมาจากที่นิมนต์ ที่รับประทานก่อนเวลาภัตตาหาร ที่เกิดในป่า ที่เกิดในกอบัว ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันอาหารที่เก็บไว้ภายในที่หุงต้ม ภายในที่หุงต้มเอง ที่จับต้องแล้วรับประทานใหม่ ผู้ใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

“ภิกษุทั้งหลายภิกษุที่ฉันแล้วบอกห้ามภัตตาหารแล้ว ไม่พึงฉันอาหารที่นำมาจากที่นิมนต์ ที่รับ รับประทานก่อนเวลาภัตตาหาร ที่เกิดในป่า ที่เกิดในกอบัว ซึ่งเป็นอาหารที่ไม่เป็นเดนรูปใดฉัน พึงปรับ อาบัติตามธรรม”^{๑๗}

นี่เป็นพุทธดำรัสที่ตรัสกับพระอานนท์ จะเห็นว่า พระองค์ทรงอนุญาตในสมัยที่จำเป็น เมื่อเหตุการณ์ปกติแล้วทรงห้ามและปรับอาบัติไว้ อย่างไรก็ตามพระปุราณะก็ยังคัดค้านอยู่เหมือนเดิม โดยให้เหตุผลว่าพระพุทธเจ้าทรงมีสัพพัญญุตญาณคงไม่บัญญัติแล้วถอน ถอนแล้วบัญญัติเป็นแน่ ตนได้ยินได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์อย่างไรก็จะปฏิบัติตามที่ได้ยินได้ฟังมาอย่างนั้น จากนั้นก็พาบริวาร แยกไปทำสังคายนาใหม่ต่างหาก อันนี้ว่าตามหลักฐานทางฝ่ายอาจิริยวาท

๒. คำว่า เถรวาท ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒-๓ คำว่า เถรวาท มีการนำมาใช้อย่างชัดเจนในครั้งทุติยสังคายนา และตติยสังคายนา จะเห็นได้ว่ามีการใช้คำนี้แทนชื่อคำสอนของพระพุทธศาสนาตั้งเดิม เช่น หลักฐาน

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๕/๑๑๖-๑๑๗.

ในคัมภีร์ปัญญาปกรณ์อรรถกถา ธรรมบทอรรถกถา และทีปวงศ์ กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์^{๑๘} แล้ว ได้เสด็จเข้าจำพรรษา ณ แทนบัณฑิตกัมพลศิลาอาสน์ที่โคนไม้ป่าริษัตริย์ในเทวนคร ทรงแสดงพระอภิธรรมกถาแก่พุทธมารดาและเทวบริษัท ครั้นทรงแสดงปกรณ์อัมมสังคณีได้ ๑๐๐ ปี ภิกษุชาววัชชีบุตรแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ อันผิดจากพระธรรมวินัย โดยมองว่าเป็นสิ่งที่สมควรแก่สมณะ

พระยสภากัณฐกบุตร ได้ฟังเรื่องวัตถุ ๑๐ ประการแล้ว ได้ร่วมมือกับพระเจ้ากาลาโคกราช ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าสุเสนาค คัดเลือกพระเถระ ๗๐๐ รูป ทำการสังคายนาพระธรรมวินัย ส่วนภิกษุชาววัชชีบุตร มีประมาณ ๑๐,๐๐๐ รูป ถูกพระธรรมสังคาคหเถระทั้งหลาย ช่มชู้ติเตียนแล้ว จึงแสวงหาพวกที่มีแนวคิดคล้ายตน จัดตั้งสำนักตระกูลอาจารย์ใหม่ชื่อว่า มหาสังฆิกะ แปลว่า พวกมาก หรือ หมู่ใหญ่ ต่อมามหาสังฆิกะแตก แนวคิดออกเป็นหลายนิกาย ดังข้อความบางตอนในคัมภีร์ปัญญาปกรณ์ฐกถา คัมภีร์มหาวงศ์ และคัมภีร์ทีปวงศ์ว่า

“ภิกษุผู้ลามกทั้งหลาย ผู้เป็นชาววัชชีบุตร ผู้เป็นอธรรมวาที ถูกพระเถระผู้เป็นธรรมวาทีทั้งหลายขับออกแล้ว ได้พวกอื่นจึงตั้งคณาจารย์ใหม่ ภิกษุเหล่านั้นมีประมาณหมื่นรูป ได้ประชุมกันรวบรวม คือทำการรื้อยกรองพระธรรมวินัย เพราะฉะนั้น การรื้อยกรองพระธรรมวินัยนี้ ท่านจึงเรียกว่า **มหาสังคิตติ** แปลว่า การรื้อยกรองใหญ่ ภิกษุทั้งหลาย ผู้ทำมหาสังคิตติ ได้ทำความขัดแย้งไว้ในพระพุทธศาสนา ทำลายสังคายนาเดิม แล้วทำการรวบรวมธรรมวินัยไว้เป็นอีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นได้แต่งพระสูตรที่สังคายนาไว้แล้วให้เป็นอย่างอื่น และทำลายอรรถและธรรมในพระวินัยในนิกายทั้ง ๕ ด้วย....

ในเถรวาท ผู้บริสุทธ์เหล่าภิกษุผู้ ละทิ้งปกติภาวะ และกระทำให้เป็นอย่างอื่นนั้น ได้เกิดการแตกแยกกันขึ้นอีก ดังนี้ คือ (๑) มหิสาสกะ (๒) วัชชีบุตรตกะ สำหรับพวกวัชชีบุตรตกะ นั้นได้แตกแยกออกไปอีก ๔ พวก คือ (๑) อัมมุตตริกะ (๒) ภัทรยานิกะ (๓) ฉันนาคาริกะ (๔) สมิตियะ ในกาลต่อมาพวกมหิสาสกะ แตกแยกกันเป็น ๒ พวกอีก กล่าวคือ สัพพัตติกวาทะ และ อัมมคุตตวาทะ สำหรับสัพพัตติกวาทะ ยังแตกออกเป็นนิกายกัสสปิกะ ต่อมา นิกายกัสสปิกะ แตกแยกเป็นนิกายสังกันติกวาทะ ต่อมา สังกันติกวาทะแตกกันเป็น สุตตวาทะ ที่ได้แตกแยกกันมาโดยลำดับดังนี้ วาทะ คือ นิกาย เหล่านี้ ทั้ง ๑๑ นิกายแตกแยกออกไปจากเถรวาททั้งสิ้น

^{๑๘} ยมกปาฏิหาริย์ คือ ปาฏิหาริย์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นคู่ เช่น ท่อไฟพุ่งออกแต่พระกายเบื้องบน, สายน้ำไหลออกแต่พระกายเบื้องล่าง ; ท่อไฟพุ่งออกแต่พระกายเบื้องล่าง สายน้ำไหลออกแต่พระกายเบื้องบน ปาฏิหาริย์นี้ทรงแสดงเพื่อทำลายทิฐิมานะของนักบวชนอกศาสนา, ดูรายละเอียดในขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา ภาค ๒ หน้า ๑๕๓-๑๗๔.

ภิกษุเหล่านั้นทำลาย ทั้งอรรถและธรรม ทำการรวบรวมอรรถธรรมไว้บางอย่าง และได้ทอดทิ้ง คัมภีร์บางคัมภีร์ ทั้งกระทำให้เป็นอย่างอื่นตลอดทั้ง นาม ลิงค์ บริหาร และ อากัปกณณียะ ได้พากัน ละทิ้งความเป็นปกติ เสียแล้ว

นิกายที่แตกแยกกัน ๑๗ นิกาย นิกายที่ไม่แตกแยกกันมี ๑ นิกาย คือ เถรวาท รวมนิกายทั้งหมด เป็น ๑๘ นิกาย อีกอย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่า ตระกูลอาจารย์ ๑๘ ตระกูล คำสั่งสอนของพระชินะเจ้า เป็นของบริสุทธิ์บริบูรณ์ไม่ยั้งไม่หย่อน เป็นหลักมั่นคงสูงสุดของเถรวาททั้งหลาย รวากะต้นไม่ใหญ่ ชื่อว่า นิโครธ^{๑๙}

จากหลักฐานนี้ จะเห็นได้ว่า นิกายเถรวาท ไม่ค่อยแตกแยกเท่าใดนัก ส่วน อัจฉริยวาท แตกแยก ออกไปมากมาย

๓. คำว่า “เถรวาท” ที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกา

ในฎีกาสารตถทีปนี ซึ่งเป็นฎีกาพระวินัย มีข้อความเกี่ยวกับเถรวาทในฐานะที่เป็นนิกายดั้งเดิม ที่รักษาคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างมั่นคง ดังข้อความบาลีว่า

เถรวาททั้งปวง หมายถึง พระบาลีที่พระสังคีติกจารย์ ยกขึ้นสู่สังคีติ ๒ ครั้ง ฟังทราบว่าเป็นเถรวาท จริงอยู่ พระบาลีนั้น ท่านเรียกว่า เถรวาท เพราะเป็นวาตะของพระมหาเถระทั้งหลาย มีพระมหากัสสปเถระ เป็นประธานกล่าวไว้แล้ว^{๒๐} และในฎีกาวิมตติวินทนี ได้กล่าวถึงเถรวาทคล้ายกับสารตถทีปนี และได้ขยายความของคำว่า “เถรวาท” ให้เห็นความแตกต่างจากมหาสังฆิกวาตอย่างชัดเจน ว่า

คำว่า **เถรวาททั้งปวง** (สัพพ เถรวาท) ได้แก่ พระบาลีที่ท่านยกขึ้นสู่สังคีติ ๒ ครั้ง (ปรากฏในพระวินัยปิฎกเล่ม ๗) จริงอยู่ พระบาลีนั้นท่านกล่าวว่า เถรวาท เพื่อจำแนกให้ต่างจากลัทธิที่แตกต่างกันมีมหาสังฆิกวาต เป็นต้น ก็วิภังชวาตนี้ อันพระเถระทั้งหลาย มีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ไม่ให้ปะปนกัน รักษาสืบทอดมาแล้ว ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า **เถรวาท** อาจารย์บางพวกเขียนว่า “สเถรวาทะ” ก็มี (สเถวีรวาท) ในคำเหล่านั้นบัณฑิต ฟังนำอรรถกถาที่สอดคล้องกับเถรวาทที่มาแล้ว ในอรรถกถาทั้งหลายมาประกอบเข้ากับพระพุทธพจน์ที่ประกอบเป็นพระไตรปิฎก^{๒๑}

จากหลักฐานที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า กำเนิดของคำว่า “เถรวาท” มีความหมายครอบคลุมพระไตรปิฎกและอรรถกถาทั้งหลายที่เหล่าพระมหาเถระในคราวทำสังคายนาทั้งสองครั้ง อธิบายคำสอน

^{๑๙} อภิ.ปญจก.อ.(บาลี) ๑๒๑-๑๒๖, มหาวัส.(บาลี) ๑/๑-๑๓/๒๓-๒๓, ทีปรัส.(บาลี) ๖๙-๙๓/๓๙-๔๒. (ปริจเฉทที่ ๔).

^{๒๐} สารตถ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๑๖๘.

^{๒๑} วิมตติ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๓๘.

ของพระพุทธเจ้าให้เป็นไปในแนวเดียวกัน และมีความสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ ความพยายามในการรักษาพระพุทธศาสนา หรือพระธรรมวินัยแบบดั้งเดิมให้เป็นแนวเดียวกันของฝ่ายเถรวาทนี้ ยังคงดำเนินมาจนทุกวันนี้ ซึ่งทำให้เถรวาทมีมนต์เสน่ห์ดึงดูดความสนใจของเหล่านักคิดนักปรัชญา ศาสนาชาวตะวันตกให้หันมาสนใจมากขึ้น เช่น ศาสตราจารย์ริส เดวิด (Rhis Devid) และภรรยาจะเป็นความพยายามที่สูญเปล่าไปแล้วกระมัง เพราะปรากฏว่า จากนั้นอีกไม่นาน พระพุทธศาสนาก็แตกแยกนิกายออกไปอีก จนนำไปสู่การทำสังคายนาครั้งที่สอง ซึ่งจะกล่าวต่อไป

๑.๔ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑. พัฒนาการช่วงปฐมโพธิกาล

นิสิตและผู้ศึกษาทั้งหลายพึงทราบคำว่า **ปฐมโพธิกาล** ก่อน พระภิกษุจารย์ได้แบ่งระยะเวลาการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ ช่วงๆ ละ ๑๕ ปีโดยประมาณ คือ ปฐมโพธิกาล นับตั้งแต่พรรษาที่ ๑ ถึงพรรษาที่ ๑๕ มัชฌิมโพธิกาล นับตั้งแต่พรรษาที่ ๑๖ ถึงพรรษาที่ ๓๐ และปัจฉิมโพธิกาลนับตั้งแต่พรรษาที่ ๓๑ ถึงพรรษาที่ ๔๕^{๒๒} นี่เป็นการนับโดยประมาณ บางครั้งท่านนับช่วงปฐมโพธิกาลด้วยระยะเวลาประมาณ ๒๐ ปี ก็มี

กล่าวตามประวัติแห่งการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งพระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระธรรมวินัย ณ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ โดยมีพระเจ้าพิมพิสารจอมจักรพรรดิแห่งแคว้นเป็นศาสนูปถัมภ์พระองค์แรก ประชาชนต่างน้อมนับถือพระรัตนตรัยตามองค์ประมุขแห่งแคว้นที่สำคัญเหล่าพราหมณาจารย์ไม่ว่าจะเป็นเจ้าลัทธิฤาษีสามเณร คือ อรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และ คยากัสสปะ กิติ สหายทั้งสองคือ อุปติสสะ และโกติสะ กิติ ต่างก็ละทิ้งลัทธิของตนหันมานับถือพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย ทำให้พระพุทธศาสนา มีบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถมาเป็นกำลังทั้งฝ่ายศาสนจักรและอาณาจักร เมื่อทั้งสองฝ่ายต่างเกื้อกูลต่อกันจึงทำให้มีศาสนวัตถุเกิดขึ้นตามมา เช่น มีการถวายสวนไฟให้เป็นอารามแรก และส่วนอื่นๆ อีก จากนั้นพระพุทธศาสนาก็เจริญตั้งมั่นในดินแดนแห่งนี้มายาวนาน

๑) ยุคเริ่มต้น และยุคเจริญ

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาเริ่มตั้งรากฐานที่กรุงราชคฤห์เป็นแห่งแรก ถือว่าเป็นยุคที่พระพุทธศาสนาเจริญ คือ นับตั้งแต่ปฐมโพธิกาล จนถึงสมัยพระเจ้าอโศก ที่ถือว่าเจริญนั้น พิจารณาได้จากภาพแห่งความเจริญได้ดังนี้ นับแต่พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐาน ณ กรุงราชคฤห์

^{๒๒} สารตถ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๑๙/๕๕๐-๕๕๑, สารตถ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๓๖๖/๖๖๘-๖๖๙.

อย่างมั่นคงแล้ว ความมั่นคงนี้พิจารณาจากองค์ประกอบของศาสนา คือ มืองค์ศาสดาผู้ก่อตั้ง มีคำสอนชัดเจน มีสาวกผู้สืบทอดคำสอน มีศาสนสถาน และมีพิธีกรรม จากนั้นได้ขยายตัวไปยังแคว้นอื่นๆ อย่างรวดเร็ว ด้วยพุทธนโยบายการเผยแผ่อันชาญฉลาดของพระพุทธเจ้า โดยพระองค์รับสั่งให้พระพุทธรูปเดินทางไปเผยแผ่คำสอน ณ สถานที่ๆ ละหนึ่งองค์ ดังที่พระพุทธองค์รับสั่งว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรม มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลาย ที่มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม”^{๒๓} จากพระพุทธดำรัสนี้ ทำให้พระพุทธศาสนาขยายตัวอย่างรวดเร็ว

ความเจริญด้านบุคคล

หากพิจารณาจากหลักฐานพระสาวก สาวิกา อุบาสกและอุบาสิกาที่เข้ามาบวชและนับถือพระรัตนตรัยจากแคว้นต่างๆ จะเห็นได้ว่า พระปัญจวัคคีย์^{๒๔} พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ และบิรवार ๒๕๐ รูป^{๒๕} พระชฎิลสามพี่น้องและบิรवार ๑,๐๐๐ รูป^{๒๖} พระยสะและสหยา ๕๐ รูป^{๒๗} พระเจ้าพิมพิสารและประชาชน^{๒๘} พระมหากัจจายนะมาจากแคว้นอวันตี^{๒๙} มาณพ ๑๖ คนผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี มาจากแคว้นโกศล^{๓๐} พระอานนทและเพื่อนจากกบิลพัสดุ์ อนาถบิณฑิก และนางวิสาขาหมหาอุบาสิกา พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าอุเทน และมีอีกมากมาย

บุคคลชั้นวรรณะกษัตริย์ และพราหมณ์ถือว่ามีบทบาทต่อพระพุทธศาสนาในช่วงแรกเป็นอย่างมากเพราะท่านเหล่านี้มีความรู้จบไตรเพทมาแล้ว จึงมีฐานความคิดด้านวิชาการและการพัฒนา

^{๒๓} วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๒๔} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒/๑๘.

^{๒๕} วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๒/๓๖.

^{๒๖} วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๕.

^{๒๗} วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๑/๓๙.

^{๒๘} วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๕/๖๖.

^{๒๙} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๓/๓๒-๓๖.

^{๓๐} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒.

ตนเองอย่างรวดเร็ว เรียนรู้และเข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างรวดเร็ว พร้อมทั้งเป็นกำลังหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี ที่สำคัญ ความเจริญด้านบุคคลนี้ถือว่าเป็นเป้าหมายหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะเมื่อพัฒนาบุคคลได้แล้ววัตรก็จะเป็นสิ่งตามมาอย่างแน่นอน

ความเจริญด้านวัตร

แม้พระพุทธศาสนาจะไม่เน้นความเจริญทางด้านวัตรมาเป็นเกณฑ์ชี้วัดด้านความเจริญก็ตาม แต่ในแง่ของความเป็นจริง ความเจริญด้านวัตรก็ไม่อาจตัดขาดจากความเจริญทางจิตใจได้เลย เพราะเมื่อคนศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธเจ้าและพระสาวกแล้ว บางคนก็ต้องการสร้างถาวรวัตถุถวายพระพุทธเจ้าและพระสาวก เพื่อให้พระพุทธเจ้าและพระสาวกได้มีที่พักสำหรับอยู่อาศัย สำหรับพักผ่อน อิริยาบถและได้มีที่อยู่สำหรับป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้ายและเหลือบุงในป่า ซึ่งผู้ที่ได้ริเริ่มสร้างที่อยู่ถวายพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประมุข คือ เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ โดยที่เศรษฐีไปสวนแต่เข้าตรู่ได้แลเห็นภิกษุทั้งหลายเดินออกจากป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง ลอมฟาง และมีอาการนำเลื่อมใสคือ ทอดสายตาลงต่ำ มีการก้าวไป การถอยหลัง การมองดู การเหลียวดู การคู้แขน และการเหยียดแขน ซึ่งถือว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ เศรษฐีมีจิตเลื่อมใสได้เข้าไปหาเหล่าภิกษุแล้วได้กราบเรียนความประสงค์ของตนจนกระทั่งได้รับอนุญาตให้สร้างวิหารสำหรับเป็นที่พักอาศัยของภิกษุ

วิหารที่ได้รับพุทธาอนุญาตให้สร้างนั้นรวมเรียกว่า **เสนาสนะ ๕ ชนิด** ได้แก่ วิหาร เรือนมุง แถบเดี่ยว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ ก็ได้สร้างวิหารถวายจำนวน ๖๐ หลัง พร้อมทั้งถวายแก่พระสงฆ์ที่เดินทางมาจากทิศทั้ง ๔^{๑๑} ธรรมเนียมในการถวายเสนาสนะแก่สงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ จึงเริ่มต้นและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา แสดงหลักฐานว่า กรุงราชคฤห์เจริญทางด้านวัตร คือ มีวิหาร ๑๘ ตำบล เมื่อพระสงฆ์จะทำสังคายนาครั้งแรก ได้ปรารภจะบูชาพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเพื่อจะเปลื้องวาทะของพวกเดียรฉัตร จึงทำการปฏิสังขรณ์วิหารที่ขำรุดทรุดโทรม เพื่อเป็นที่ประชุมทำสังคายนาพระธรรมและพระวินัย^{๑๒} ตามนัยแห่งอรรถกถาชื่อสมันตปาสาทิกา กล่าวอีกว่า มหาวิหาร ๑๘ ตำบล รอบกรุงราชคฤห์มีสีมาอันเดียวกันทั้งหมด สีมาแห่งมหาวิหารเหล่านั้น พระธรรมเสนาบดีเป็นผู้ผูก เพราะเหตุฉะนั้น พระมหากัสสปเถระ จึงต้องมาเพื่อให้สามัคคีแก่สงฆ์ในเวฬุวัน^{๑๓} นอกจากนี้

^{๑๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔-๒๙๕/๘๙-๙๒.

^{๑๒} วิ.อ. (บาลี) ๑/๙-๑๐; สมันตปาสาทิกา นาม วินยฎฐกถา (ปรโม ภาค).

^{๑๓} วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๐-๑๑.

เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์แล้ว ก็ได้มีเศรษฐีชาวกรุงสวัตถีและเมืองอื่นๆ ได้เห็นแบบอย่างการสร้างวิหารถวายพระสงฆ์โดยมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประมุข

การสร้างอารามและวิหารถวายพระพุทธเจ้าและสาวก^{๑๔}

ที่กรุงสวัตถีซึ่งถือว่าเป็นเมืองที่ติดต่อกับราชคฤห์อนาถบิณฑิกคหบดี เป็นผู้ที่มีมิตรมาก ประชาชนต่างนับถือคำพูด และเป็นอุบาสกผู้เป็นกำลังหลักของพระพุทธศาสนา ได้นำพาประชาชนสร้างเสนาสนะมากมาย ส่วนตัวเศรษฐีเอง ได้สร้างเชตวนารามถวายไว้ในพระพุทธศาสนา โดยการสร้างวัดถวายนี้เศรษฐีได้เห็นตัวอย่างและได้ธรรมเนียมมาจากกรุงราชคฤห์ โดยเศรษฐีได้สร้างไว้ในที่ที่เหมาะสมแต่พระผู้มีพระภาคและพระสงฆ์ คือ อารามนี้ ไม่ไกลจากหมู่บ้านเกินไป ไม่ใกล้หมู่บ้านเกินไป การคมนาคมสะดวก ผู้ที่อยากจะเข้าเฝ้าไปมาได้ง่าย กลางวันคนไม่พลุกพล่าน กลางคืนมีเสียงรบกวนน้อย ไม่มีเสียงอีกทีก ไร่ผู้คน เป็นสถานที่พวกมนุษย์จะทำกิจที่ลับได้ เป็นสถานที่เหมาะแก่การหลีกเร้น เจ้าของอาราม คือ เจ้าเชตราชกุมารเศรษฐี ได้แจ้งความประสงค์และขอซื้อด้วยทรัพย์เป็นจำนวนมากมายด้วยวิธีการเรียงให้ริมติดกันทั้งอุทยาน ในที่สุดเจ้าเชตราชกุมารได้เห็นความพยายามและศรัทธาของเศรษฐีมีมาก จึงได้ขอร่วมทำบุญด้วยโดยตรัสแก่เศรษฐีว่า “พอเถอะท่านคหบดีที่ว่างตรงนั้นท่านอย่าลาดเงินเลยให้โอกาสแก่เราบ้าง ส่วนนี้ข้าพเจ้าจะขอร่วมถวายด้วย” อนาถบิณฑิกคหบดีดำริว่า “เจ้าเชตราชกุมารพระองค์นี้ทรงเรื่องพระนามประชาชนรู้จัก ความเลื่อมใสในพระธรรมวินัยนี้ของผู้ที่ประชาชนรู้จักเช่นนี้มีประโยชน์มาก” จึงได้ถวายที่ว่างนั้นแก่เจ้าเชตราชกุมาร ลำดับนั้นเจ้าเชตราชกุมารรับสั่งให้สร้างซุ้มประตูที่ตรงนั้น

ต่อมา อนาถบิณฑิกเศรษฐีให้สร้างวิหารหลายหลังไว้ในพระเชตวัน สร้างบริเวณ สร้างซุ้มประตู สร้างศาลาหอนัน สร้างโรงไฟ สร้างกบปียุกฎี สร้างวัจฎฐี สร้างสถานที่จงกรม สร้างศาลาจกรม ขุดบ่อน้ำ สร้างศาลา บ่อน้ำ สร้างเรือนไฟ สร้างศาลาเรือนไฟ ขุดสระโบกขรณี สร้างมณฑป^{๑๕} นอกจากนี้ ยังมีนางวิสาขามหาอุบาสิกา ได้สร้างบุพพาราม ซิวโกโมมารภักสร้างชีวภัมพวัน และอุบาสกอุบาสิกาชาวเมืองต่างๆ อีกมากมาย ซึ่งไม่สามารถนำมากล่าวในที่นี้ ผู้ศึกษาพึงค้นคว้าเพิ่มเติมได้จากหนังสือที่เกี่ยวกับด้านนี้เถิด

๒. ยุคเสื่อมของพระพุทธศาสนา

ยุคที่พระพุทธศาสนาเถรวาทเสื่อม คือ หลังจากหมดแผ่นดินพระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว พระพุทธศาสนาได้ค่อยๆ หมดความสำคัญลง ด้วยปัจจัยหลายด้าน โดยเฉพาะปัจจัยทางการเมืองนั้นนับว่า

^{๑๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๗-๑๑๘.

^{๑๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๘.

มีความสำคัญมาก คือ หลังจากหมดรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว ผู้ที่ครองราชย์ต่อมาคือ พระราชนัดดาของพระเจ้าอโศกชื่อ สัมปติ กษัตริย์พระองค์นี้เป็นมิจฉาทีฏฐิติ ได้ยกเลิกระบบการปกครองของพระเจ้าอโศกทั้งหมด และมีกษัตริย์สืบทอดต่อมาอีก ๔ พระองค์ กษัตริย์องค์สุดท้าย ถูกพราหมณ์ชื่อบุปผามิตร ก่อการกบฏและสำเร็จโทษ ยึดราชอำนาจไว้ในมือ แล้วสถาปนาตนเป็นกษัตริย์ใหม่ ชื่อศุงคะ แทน ราชวงศ์เมารยะจึงหมดสิ้น บุปผามิตรกษัตริย์ใหม่ เป็นพราหมณ์ในลัทธิสามเวท ไม่พอใจในระบบการปกครองแบบธรรมวิชัยของพระเจ้าอโศกมหาราช เพราะมีการห้ามฆ่าสัตว์ อันขัดต่อลัทธิบูชาัญญ์ของพราหมณ์ ดังนั้น เมื่อได้เป็นกษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาด จึงฟื้นฟูลัทธิบูชาัญญ์ชื่ออัสวเมธขึ้นมา ทำการล่าเมืองขึ้นด้วยการปล่อยม้าวิ่งไปตามหัวเมืองต่างๆ หากขัดขืนไม่ยอมสวามิภักดิ์ก็จะถูกฆ่า กษัตริย์องค์นี้ทำการโหดเหี้ยมมากถึงกับออกกฎหมายว่า ถ้าใครฆ่าหรือตัดศีรษะของพระภิกษุได้ ๑ รูป จะมีรางวัลให้ ๑๐๐ ดินาร์ ทำให้พระสงฆ์หลบหนีไปอยู่เมืองอื่นกันหมด อารามทั้งหลายว่างเปล่าจากพระสงฆ์เป็นเวลา ๑๐๐ ปี จนกระทั่งพระเจ้าเมนันเดอร์กษัตริย์กรีก เข้ามาอินเดียและนับถือพระพุทธศาสนา^{๑๖}

พ.ศ. ๑๗๔๑-๑๗๕๐ (ค.ศ.1198-1207) เป็นช่วงเวลาที่พระพุทธศาสนาสูญสิ้นจากอินเดียอย่างสิ้นเชิง โดยแม่ทัพคนหนึ่งของมุฮัมหมัดแห่งซัวร์ ชื่อ บักขัตติยาร์ซัลยี (Bakhtiyar Khalji) ได้ยกกองทัพมุสลิมเตอร์กบุกรุกรบในอินเดีย ภาคตะวันออก แลพพิหาร และ เบงกอล ซึ่งเป็นการรบข้างเดียว โดยไม่มีการต่อสู้ ซัลยีได้เผาทำลายอาคารสถานที่ ยึดเงินทองทรัพย์สิน และ ให้คนเลือกเอาระหว่างอิสลามกับความตาย โดยทำการทั้งหมดนี้เพื่ออิสลาม มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาทุกแห่งถูกทำลาย (โสมปุระถูกพราหมณ์ผู้ครองเมืองเผาไปก่อนแล้วใน พ.ศ.๑๕๙๓) เฉพาะที่รู้เวลาชัด คือ โอทันทปุระ ถูกถล่มทำลายเผาราบ และวิกรมศิลาไม่เหลือแม้แต่ซากใน พ.ศ. ๑๗๔๑ ส่วนชคัททลสะถูกทำลายใน พ.ศ. ๑๗๕๐ เมื่อทัพมุสลิมเตอร์กประสบความสำเร็จในการรบ-ทำลาย ฆ่าคนที่ไม่ยอมเปลี่ยนศาสนา และพระภิกษุสงฆ์จนหมดสิ้น เผาวัดและกวาดเอาทรัพย์สินไปแล้ว พระพุทธศาสนาสูญสิ้นจากชมพูทวีป^{๑๗}

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว พระพุทธศาสนาเสื่อมจากอินเดียในคราวนี้ สาเหตุหลัก คือ ภัยจากการรุกรานของคนผู้นับถือลัทธิอื่น หรืออีกนัยหนึ่ง การไม่ได้รับการปกป้องคุ้มครองจากกษัตริย์ในฐานะที่เป็นพุทธมามกะ เพราะต้องยอมรับความจริงอย่างหนึ่งว่า ความตั้งมั่นของพระพุทธศาสนานั้น อิงอาศัย

^{๑๖} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะภาค ๑, หน้า ๑๐๔-๑๐๖.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท มหพันธ์ไฟเบอร์ซีเมนต์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๒), หน้า ๙๖-๙๗.

กษัตริย์หรือผู้นำรัฐ หากกษัตริย์หรือผู้นำรัฐนั้นไม่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็เป็นอันว่า เริ่มนับวันแห่งความเสื่อมสูญได้เลย

๓. ยุคฟื้นฟู : เริ่มจากวัดกุสุคน

งานฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินเดียเริ่มต้นอย่างชัดเจน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ (ค.ศ.1863) ซึ่งตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โดยเซอร์อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม (Sir Alexander Cunningham) เป็นผู้อำนวยความสะดวกคนแรกของหน่วยงานสำรวจโบราณคดีอินเดีย (Indian Archaeological Survey) ได้ทำการขุดค้นโบราณคดีที่ตักกสิลา และสาณูจี (Sanchi) และอีกหลายแห่ง ผลแห่งการขุดค้นพบแต่กระดุกใหม่ดำและร่องรอยแห่งการถูกทำลาย โดยแทบจะไม่เหลือเงาแห่งความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นที่น่าสลดใจของนักโบราณคดีอย่างมาก^{๑๘}

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๔ (ค.ศ.1891) อนาคาริกะ ธรรมปาละ เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง เพราะได้ทุ่มเทอุทิศตนเพื่อศาสนาตลอดชีวิต เบื้องต้นท่านได้รู้สภาพของพระพุทธศาสนาในช่วงนั้น จึงได้ตั้งปณิธานที่จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ตลอดชีวิต และได้เปลี่ยนชื่อจาก David Hewavithame มาเป็น อนาคาริกะ ธรรมปาละ จากนั้น ได้ตั้งสมาคมศรีมหาโพธิ์ (Maha Bodhi Society) มาเป็นฐานในการทำงาน มุ่งมั่นทำงานในเวทีระดับโลก เดินทางไปประชุมสภาศาสนาโลก จัดคณะไปนมัสการพุทธคยาและนำพระพุทธรูปเข้าไปตั้งไว้ที่พุทธคยาเจดีย์ ถูกชาวฮินดูนำออกมาทิ้งข้างนอกจนกระทั่งเป็นความขึ้นศาลกัน ในปี พ.ศ.๒๔๗๓ ได้ซื้อที่ดินเพื่อสร้างวิหารที่สารนาถและสร้างมูลคันธกุฎีวิหารสำเร็จ^{๑๙} ต่อมา พ.ศ.๒๔๓๕ ปราชญ์ชาวอินเดียได้ตื่นตัวจากแรงกระตุ้นของชาวตะวันตก จึงได้มีการตั้งสมาคมพุทธศาสนปกรณ (Buddhist Text Society) ที่เมืองกัลกัตตา

ในขณะที่ไล่เลี่ยกันที่ประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์จักรี โปรดให้ย้ายที่ราชบัณฑิตยสถานออกหนังสือพระ จากในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ออกมาจัดเป็นบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ เรียกว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ใช้นามวิทยาลัยในประเทศไทย ต่อมา วันที่ ๙ กันยายน ๒๔๓๙ เสด็จไปทรงวางศิลาฤกษ์สังฆเสนาสน์ราชวิทยาลัย ประกาศพระราชปรารภเปลี่ยนนามมหาธาตุวิทยาลัยเป็น “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ให้เป็นที่ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง สำหรับพระภิกษุ สามเณรและคฤหัสถ์^{๒๐}

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔-๑๔๖.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

พ.ศ. ๒๔๙๙ (ค.ศ.1956) รัฐบาลอินเดียจัดพุทธชยันตี ฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ มีการเตรียมต้อนรับงานนี้ด้วยการบูรณะสังเวชนียสถาน ๔ แห่งและพุทธสถานทุกแห่ง พร้อมกับสร้างที่พักสำหรับผู้จาริกบุญไว้ใกล้สถานที่นั้นๆ อีกทั้งเปิดโอกาสให้ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาที่ต้องการสร้างวัดของตนไว้ใกล้พุทธคยา และรัฐบาลไทยก็ได้สร้างวัดไทยพุทธคยา ส่งพระสงฆ์ไทยไปจำพรรษาที่นั่น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นต้นมา

ในปีเดียวกันกับที่รัฐบาลอินเดียจัดฉลองพุทธชยันตีนั้น ดร.อัมเบดการ์ (Bhimrao Ramji Ambedkar, 1891-1956) ซึ่งเป็นคนเกิดในวรรณะศูทร สำเร็จการศึกษาสูง เป็นรัฐมนตรียุติธรรม และเป็นผู้นำในการร่างรัฐธรรมนูญของอินเดีย จนได้สมัญญาว่า “สถาปนิกแห่งรัฐธรรมนูญอินเดีย” เกิดความสับสนต่อระบอบวรรณะของฮินดู ได้ตัดสินใจละทิ้งศาสนาฮินดูนำคณวรรณะศูทรประมาณ ๒ แสนคน ประกอบพิธีปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ ที่เมืองนาคปุร์ (Nagapura) ในเดือนตุลาคม ๒๔๙๙ และ เขาก็มีภรรยาในปีนั้นเอง แต่ชาวพุทธสายของอัมเบดการ์ได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นเป็น ๔ ล้านคน ในเวลาไม่นาน อนุสรณ์ที่เขาได้ทำไว้ คือ ยกฐานะศูทรด้านการศึกษาและตั้งสถาบันการศึกษาพุทธศาสนา เช่น สิทธารถวิทยาลัยทางด้านนิติศาสตร์ คณวรรณะศูทรได้เคารพบูชาท่านดุษเป็นพระโพธิสัตว์หรือยิ่งกว่าเทพเจ้า^{๑๑} งานนี้ถือว่าเป็นงานฟื้นฟูพระพุทธศาสนาด้านตัวคนที่เป็นชาวอินเดียเอง

พ.ศ. ๒๔๙๘ ประเทศไทยได้จัดสร้างพุทธมณฑลเพื่อเฉลิมฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ในเนื้อที่ ๒๕๐๐ ไร่ ที่อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ เสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีก่อฤกษ์พุทธมณฑล และมีการสมโภชเมื่อ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๒๕ โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไปทรงประกอบพิธีเปิดป้ายพระนาม “พระศรีศากยะทศพลญาณประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์” ซึ่งถือว่าเป็นการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอย่างสำคัญในประเทศไทย

สำหรับประเทศพม่าได้มีการสร้างพระไตรปิฎกหินอ่อนจำนวน ๗๒๙ แผ่น ที่เมืองมันทเลย์ พระเจ้ามินดง ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๕ และมีการแปลพระไตรปิฎกครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๔๑๕ (ค.ศ.1872)^{๑๒} และต่อมาอีก ๘ ปี ที่ประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๒๒ (ค.ศ. 1879) เซอร์เอ็ดวินอาร์โนลด์ (Sir Edwin Arnold) ได้ประพันธ์หนังสือพุทธประวัติและคำสอนชื่อว่า ประทีปแห่งทวีปเอเชีย (The Light of Asia) เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้กลับคืนสู่สภาพเดิมในดินแดนชมพูทวีปให้เหมือนอดีตนั้นคงเป็นเรื่องยาก เพราะบัดนี้พระพุทธศาสนาได้ตั้งรกรากและประดิษฐานอยู่ในนานาประเทศแล้ว โดยเฉพาะดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งมี เมียนมาร์ ไทย ลาว กัมพูชา นับว่าเป็นประเทศแห่งร่มกาสาวพัสตร์ ที่จะต้องถือเป็นบทเรียนอันมีค่ายิ่งในการสืบทอดคำสอนและอนุรักษ์ไว้ให้อยู่คู่โลกตลอดนานเท่านาน

๑.๕ ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาเถรวาท

หากเปรียบเทียบกับพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน พระพุทธศาสนาเถรวาทได้ชื่อว่า เป็นฝ่ายที่เรียกตัวเองว่า “อนุรักษ์นิยม” เพราะได้พยายามรักษารูปแบบทั้งในส่วนคำสอน และวัตรปฏิบัติดั้งเดิม ที่พระพุทธองค์ได้ทรงสั่ง (พระวินัย) และสอน (พระธรรม)^๓ เอาไว้อย่างเคร่งครัด ในส่วนพระธรรมวินัยนี้ พระพุทธศาสนาเถรวาทได้ยึดเอาพระไตรปิฎกที่เกิดจากการสังคายนาพระธรรมวินัยในครั้งแรกเป็นสำคัญ โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่งเติมโดยนัยนี้จึงได้ชื่อว่าพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะยึดเอาคำกล่าวหรือมติที่ประชุมในการสังคายนาของพระเถระ ซึ่งหมายถึงพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ เป็นสำคัญซึ่งต่างจากพระพุทธศาสนาฝ่ายอาจารย์วาท หรือมหายาน ที่อาจารย์แต่ละสำนักได้แต่งคัมภีร์ขึ้น ต่างหากจากคัมภีร์หลักคือพระไตรปิฎกแล้วเผยแพร่ให้แก่บรรดาศิษย์ตามแนวทางของตน โดยนัยนี้จึงได้ชื่อว่าพระพุทธศาสนา อาจารย์วาท เพราะยึดถือคำสอนของอาจารย์ของฝ่ายตนตามๆ กันมาเป็นสำคัญ ซึ่งในส่วนพระพุทธศาสนาเถรวาทสามารถกล่าวถึงลักษณะเด่นที่พอประมวลได้ดังต่อไปนี้

๑. พุทธศาสนามีลักษณะเป็นอเทวนิยม

ศาสนาทั้งหลายในโลกนี้ โดยเฉพาะศาสนาหลักๆ ที่มีชาวโลกยอมรับนับถือในปัจจุบัน อาจแบ่งในเชิงวิชาการได้เป็น ๒ กลุ่มคือ กลุ่มเทวนิยมกับกลุ่มอเทวนิยม และศาสนาทั้งหลายในโลกนี้ ส่วนใหญ่แล้วก็จัดอยู่ในกลุ่มเทวนิยม คือศาสนาประเภทนับถือเทพเจ้า หรือพระเจ้าเป็นสิ่งสูงสุด โดยมีความเชื่อหลักที่ว่าสรรพสิ่งในจักรวาลที่เกิดขึ้นและดำเนินไปล้วนเกิดจากการกำกับของพระเจ้าโดยเฉพาะชะตาชีวิตมนุษย์ ในขณะที่พระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม คือ ศาสนาที่ไม่นับถือพระเจ้า และในความเป็นศาสนาอเทวนิยมนี้ พระพุทธศาสนายังมีลักษณะเด่นที่อยู่ในมิติต่างๆ อีกด้วย เช่น

^๓ ‘ปาพจน์ (ธรรมวินัย) มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้พวกเขาไม่เพียงเห็นอย่างนั้นธรรมและวินัย ที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไป อังใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

- เป็นศาสนาแนวมนุษยนิยม

ศาสนาทุกศาสนาย่อมมีการกล่าวถึงเครื่องมือในการเข้าถึงเป้าหมายอันเป็นความดีหรือความสุขของชีวิต และดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ศาสนาส่วนใหญ่ของโลกปัจจุบันเป็นศาสนาประเภทเทวนิยม อันมีพระผู้เป็นเจ้าเป็นจุดศูนย์กลางของวิถีคิดหรือการดำเนินชีวิต ดังนั้น การกล่าวถึงเครื่องมือในการเข้าถึงความดีหรือความสุขของชีวิต จึงต้องเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้า นั่นคือ จะต้องเป็นสิ่งที่เมื่อปฏิบัติแล้วจะทำให้พระผู้เป็นเจ้าพึงพอใจ สำหรับศาสนาที่นับถือพระเจ้าทั้งหลาย การปฏิบัติต่างๆ ที่จะทำให้พระผู้เป็นเจ้าพึงพอใจได้นั้น ต้องอาศัยเครื่องมือ คือ การมีศรัทธาอันได้แก่ ความเชื่อในเจตจำนงของพระผู้เป็นเจ้า ความเชื่อดังกล่าวคือ ฐานแห่งการทำชีวิตให้บรรลุถึงความดีงามหรือความสุขนั่นเอง ในขณะที่พระพุทธศาสนาได้ชื่อว่าเป็นศาสนาที่เกิดจากการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธองค์ผู้อยู่ในฐานะเป็นมนุษย์ พระองค์ทรงประกาศพระองค์ว่า ทรงได้บรรลุถึงความสุขหรือความดีงามของชีวิตด้วยความสามารถของพระองค์เองในฐานะเป็นมนุษย์ คือ ได้ทรงเป็นพระอรหันต์ผู้หมดสิ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลายด้วยวิธีการทางปัญญา เป็นผลให้ทรงมีพระปัญญาคุณอย่างสมบูรณ์ ปัญญาที่ว่านี้เป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้เกิดชีวิตที่ดีงาม และมีความสุข และการที่ทรงมีปัญญานี้เอง ที่ทำให้พระองค์ทรงเห็นความเป็นจริงของโลกและชีวิตว่า เป็นไปอย่างไร เมื่อทรงทราบแล้วจึงทรงแนะนำให้ชาวโลกได้ปฏิบัติตามวิถีที่พระองค์ได้ทรงค้นพบ คือ สอนให้มนุษย์มีความเชื่อมั่นในการกระทำของตนเองในการนำชีวิตไปสู่ความดีงามโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งสิ่งอื่น ดังที่พระองค์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายในตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เกิด”^{๔๔} อันเป็นพระดำรัสที่แสดงให้เห็นถึงการที่พระองค์ทรงยืนยันในศักยภาพของมนุษย์ว่า สามารถทำตนเองให้เป็นที่พึ่งของตนเองได้ คือสอนให้คำนึงถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในตนเองของแต่ละคน โดยศรัทธาหรือเชื่อในตนเองว่ามีเจตจำนงเสรี จะกระทำหรือปฏิบัติสิ่งใดก็อยู่บนฐานของความเป็นใหญ่แห่งตน จะเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าประกาศหลักการที่เป็นการปฏิบัติความคิดความเชื่อและวิถีชีวิตของมนุษย์ว่า มนุษย์นี้เป็นสัตว์พิเศษมีศักยภาพที่จะฝึกฝนพัฒนาให้ดีเลิศประเสริฐสุดได้ เมื่อมนุษย์ฝึกฝนพัฒนาตนให้มีคุณความดีและมีปัญญาสมบูรณ์แล้ว ก็จะเป็นบุคคลประเสริฐสูงสุด ที่เรียกว่า “พุทธะ” ซึ่งเทพเจ้าทั้งหลายก็จะนอบน้อมบูชา ซึ่งมนุษย์ที่ฝึกฝนพัฒนาตนสูงสุดนี้ต่างหากที่เป็นผู้เลิศ ผู้เป็นใหญ่ และเป็นผู้ประเสริฐ^{๔๕}

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), มงวันวิสาขบูชา หยั่งถึงอารยธรรมโลก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๙๕.

จากการมีแนวคำสอนเช่นนี้นั่นเอง คำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงมีชื่อเรียกหลายประการ เช่น เป็นศาสนาแนวกรรมวาท หรือ วิริยวาท ซึ่งหมายถึงมีลักษณะการสอนให้มนุษย์ใช้การกระทำหรือความพยายามของตนเข้าถึงประโยชน์หรือเป้าหมายชีวิตด้วยตนเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “*ตนแลเป็นที่พึ่งของตนบุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก*”^{๕๖} พระพุทธดำรัสข้างต้นมีนัยแสดงถึงหลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน หรือจะเรียกว่าเป็นศาสนาแนวปฏิบัตินิยม คือ ศาสนาที่มีแนวคิดที่ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองก็ได้ ซึ่งเชื่อมโยงกับความหมายของคำว่ากรรมวาทและวิริยวาท โดยชื่อที่ใช้เรียกพระพุทธศาสนาดังที่กล่าวข้างต้นนี้เกิดขึ้นได้ เพราะพระพุทธศาสนา มีความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่า สามารถพบความสำเร็จได้ด้วยความเพียรพยายามของตน อาศัยปัญญาของตนเพื่อการบรรลุถึงประโยชน์สูงสุดได้ โดยนัยนี้จะเรียกพระพุทธศาสนาว่า มีลักษณะเป็นมนุษยนิยมบนฐานของปัญญานิยมก็ได้ เพราะมีลักษณะคำสอนที่ให้ความสำคัญกับตัวมนุษย์ว่า มีธาตุแห่งการรู้คิด สามารถเลือกกระทำสิ่งต่างๆ อย่างอิสระ โดยผ่านการกลั่นกรองด้วยระบบปัญญา

จากสาระที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับปัญญามากกว่าศรัทธา อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะมีการกล่าวถึงหลักศรัทธาอยู่ด้วย แต่ศรัทธาที่พระพุทธศาสนา กล่าวถึงคือ ศรัทธาที่อยู่ในกระบวนการหรือกระแสที่จะทำให้เกิดปัญญาเท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ศรัทธาชนิดที่พระพุทธศาสนากล่าวถึงนี้ คือ ศรัทธาที่อยู่ในฐานะเป็นจุดเริ่มแรกที่ทำให้เกิดปัญญาค้นสูง เช่น การที่บุคคลมีความต้องการที่จะบรรลุประโยชน์สูงสุดของชีวิตได้นั้น ต้องอาศัยศรัทธาเป็นเบื้องต้นก่อน อย่างน้อยที่สุดหากจะคิดว่าประโยชน์สูงสุดที่จะก้าวไปให้ถึงนั้นต้องเกิดจากความพยายามของตนเท่านั้นก็ต้องมีความศรัทธา คือ เชื่อมมั่นในศักยภาพของตนว่า สามารถทำได้

- เป็นศาสนาแนวธรรมชาตินิยม

พระพุทธศาสนามีความเชื่อว่า ความจริงของโลกและชีวิตตลอดถึงสรรพสิ่งที่อยู่ในโลกนี้ ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาลให้เป็นไป ไม่มีสิ่งที่มีอำนาจอยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ของทุกสิ่ง แต่สรรพสิ่งเป็นไปหรือเคลื่อนไหวไปได้อย่างมีระเบียบเพราะเป็นไปตามกระบวนการหรือกฎทางธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็ นโลกของวัตถุ (รูปธรรม) หรือโลกของจิตใจ (นามธรรม) สิ่งนี้คือ ความเป็นจริงที่เป็นและดำเนินไปอยู่ เป็นความจริงที่ไม่มีผู้คอยกำกับให้เป็นไปใดๆ ทั้งสิ้น แต่ทุกสิ่งเป็นไปอย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติของตัวมันเอง และอยู่ในลักษณะที่อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น กระบวนการเกิดขึ้น ดำเนิน

^{๕๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

ไปอยู่ และทำลายไปสามารถตรวจได้ถึงความเป็นมาเป็นไป หรือระบุสาเหตุได้ (เหตุผลนิยม) สามารถตรวจสอบได้ว่าที่มีลักษณะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้เพราะอะไร ลักษณะธรรมดาเหล่านี้มีอยู่ในธรรมชาติอยู่ก่อนแล้ว พระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้ค้นพบเท่านั้น ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเจ้าจะอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง....เป็นทุกข์....เป็นอนัตตา.....ครั้นรู้บรรลุแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง.....เป็นทุกข์.....เป็นอนัตตา”^{๕๗} อันหมายความว่า กฎความจริงทางธรรมชาติเหล่านี้ ไม่ขึ้นกับศาสนาใดหรือลัทธิใดว่าเป็นเจ้าของ แต่เป็นความจริงที่มีอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าทรงค้นพบความจริงดังกล่าวด้วยพระปัญญาญาณขั้นสูงแล้วนำมาบอกแก่ชาวโลกเท่านั้น

๒. พระพุทธศาสนามีลักษณะคำสอนเป็นปรัชญา

วัชระ งามจิตเจริญ^{๕๘} นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาท่านหนึ่ง ได้แสดงทัศนะไว้ว่า ถ้าเราถ้อยอย่างกว้างๆ ว่า คำสอนของพระพุทธศาสนาในส่วนที่พูดเกี่ยวกับความจริงของโลกและชีวิต เป็นต้น เป็นทัศนะหรือโลกทัศน์อย่างหนึ่งในบรรดานานาทัศนะที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ โดยไม่คำนึงว่า คำสอนเหล่านี้เป็นความรู้ที่ได้มาด้วยวิธีใดและมีสถานภาพเป็นอย่างไร พระพุทธศาสนาก็จัดเป็นพุทธปรัชญาได้ ในส่วนที่เป็นคำสอนหรือภาคทฤษฎีของพระพุทธศาสนา ที่กล่าวเช่นนี้เพราะ นักคิดตะวันตกเห็นว่า ทัศนะที่จะถือว่าเป็นปรัชญาต้องไม่ใช่ความรู้ที่พิสูจน์ทดลองจนกลายเป็นศาสตร์ตายตัวอย่างวิทยาศาสตร์ และไม่ใช่ความรู้ที่มุ่งให้นำไปปฏิบัติ

จากการพิจารณาถึงลักษณะคำสอนตามทัศนะของนักปราชญ์ข้างต้น ก็อาจกล่าวได้ว่า หากจะนำเกณฑ์ด้านความหมายของคำว่าปรัชญามาตัดสินว่า พระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาหรือไม่ ก็อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาสามารถเป็นปรัชญาได้ ตัวอย่างเช่น การที่พระพุทธศาสนาได้เสนอคำสอนสำคัญคือ “ปฏิจจสมุปบาท” ซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นปรัชญาขั้นสูงสุดของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ คำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นคำสอนแนวอภิปรัชญาของพระพุทธศาสนาก็ว่าได้ เพราะได้กล่าวถึง กฎธรรมชาติที่มีอยู่อย่างชั่วนิรันดร์ เกี่ยวกับเรื่องนี้ พร รัตนสุวรรณ^{๕๙} ได้แสดงทัศนะไว้ว่า ปฏิจจสมุปบาท คือ

^{๕๗} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^{๕๘} ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตเจริญ, *พระพุทธศาสนาเถรวาท*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒) หน้า ๓๑ - ๓๒.

^{๕๙} พร รัตนสุวรรณ, *พุทธวิทยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๗), หน้า ๓.

ปรัชญาวิทยาศาสตร์ของพระพุทธศาสนาที่อธิบายให้รู้ว่า ชีวิตเกิดขึ้นมาอย่างไร ? อานาจอะไรเป็นผู้สร้างสรรพชีวิต ? พระผู้เป็นเจ้าของจริงหรือไม่ ? กฎเกณฑ์ของชีวิตมีอยู่อย่างไร ? วิวัฒนาการอย่างไร ? และจะไปสิ้นสุดลง ณ ที่ไหน? ชาติหน้า นรก สวรรค์มีจริงหรือไม่ ? ความทุกข์เกิดขึ้นอย่างไร ? จะแก้ไขโดยวิธีไหนจึงจะได้ผลอย่างแท้จริง ? ความยุ่งยากของสังคมหรือของโลกมีมูลฐานมาจากอะไร ? ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ เราสามารถเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งด้วยตนเอง ถ้าได้ศึกษาเรื่องปฏิจจสมุปบาทให้เข้าใจเป็นอย่างดี

๓. พระพุทธศาสนามีลักษณะคำสอนที่ไม่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์

ในฐานะที่พระพุทธศาสนาประกาศตัวว่าเป็นสังคมนิยม คือ มีคำสอนที่เสนอเรื่องความจริงในธรรมชาติ จึงมักถูกตั้งเป็นคำถามว่า มีความขัดแย้งหรือสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์หรือไม่เพียงใด ในเรื่องนี้มักได้รับการอธิบายจากนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธศาสนามีลักษณะไม่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์แต่อย่างใด เช่น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะต่อเรื่องนี้ว่า พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์มีความเหมือนกันในบางแง่ เช่น มุ่งศึกษาธรรมชาติและพยายามเข้าถึงกฎธรรมชาติ รวมทั้งศรัทธาค้ำค้ำกัน คือมองว่า ธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนโดยเป็นไปตามเหตุปัจจัย^{๕๐} อย่างไรก็ตาม พระธรรมปิฎกก็ยังได้แสดงทัศนะต่อไปอีกว่า พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์แม้จะมีส่วนเหมือนกันแต่ก็มีความแตกต่างมากมาย ไม่ว่าจะเป็นคำนิยามเกี่ยวกับธรรมชาติ หรือขอบข่ายของธรรมชาติที่สนใจศึกษา วิธีการเข้าถึงกฎธรรมชาติ แต่ที่สำคัญก็คือพระพุทธศาสนาได้ไฝ่รู้ความจริงทางธรรมชาติเฉยๆ อย่างวิทยาศาสตร์ แต่ไฝ่รู้ความจริงเพื่อให้เข้าถึงความดีงามสูงสุดและบรรลุอิสรภาพได้^{๕๑} ความแตกต่างที่พระพุทธศาสนามีต่อวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่เป็นส่วนของความขัดแย้งที่เข้ากันไม่ได้ แต่เป็นเรื่องของภารกิจที่แต่ละฝ่ายมุ่งจะไปให้ถึง กล่าวคือวิทยาศาสตร์มุ่งแก้และพัฒนาฝ่ายวัตถุ ส่วนศาสนามุ่งแก้และพัฒนาฝ่ายจิตใจ^{๕๒} เรียกได้ว่าพุทธศาสนาไปไกลกว่าวิทยาศาสตร์ตรงที่พุทธศาสนาสามารถให้คำตอบเกี่ยวกับความจริงของจิตใจอันเป็นฝ่ายนามธรรมได้ด้วย ในขณะที่วิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถเข้าถึงความจริงดังกล่าวได้ และที่สำคัญ คือ พระพุทธศาสนาค้นพบความจริงทางธรรมชาติโดยเฉพาะโลกของนามธรรม เพื่อความเข้าใจ และปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้น

^{๕๐} พระไพศาล วิสาโล, พระธรรมปิฎกกับอนาคตพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๓๑- ๓๒.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒

^{๕๒} ศ.ดร. วชิระ งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๓๗๔.

ในขณะที่วิทยาศาสตร์ค้นพบความจริงทางธรรมชาติ โดยเฉพาะโลกของวัตถุเพื่อการนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในเชิงเอาชนะธรรมชาติเป็นหลัก ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๕๓} ได้กล่าวว่า ในประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาไม่เคยขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์ เพราะเราถือว่าพระพุทธศาสนาสอนเรื่องศาสนา วิทยาศาสตร์ก็สอนเรื่องวิทยาศาสตร์ อะไรที่วิทยาศาสตร์บัญญัติว่าจริง พระพุทธศาสนาก็ไม่ขัดแย้ง พระพุทธศาสนาเป็นธรรมวาที คือ ผู้ที่พูดถึงสัจธรรมความจริง พระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ต่างก็พูดถึงสัจธรรม แล้วจะขัดแย้งกันได้อย่างไร

๔. พระพุทธศาสนามีลักษณะคำสอนที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นด้วยอำนาจพระปัญญาญาณของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงมองเห็นความเป็นไปของโลกและชีวิตอย่างลึกซึ้งและเข้าใจถึงความเป็นจริงว่าทุกสิ่งทุกอย่างต่างอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ด้วยความเข้าใจในเชิงลึกในความเป็นจริงของโลกและชีวิตดังกล่าว จึงทำให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงคำสอนอย่างลึกซึ้งและมีลักษณะที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันบนฐานแห่งความเข้าใจถึงความสัมพันธ์กันของสรรพสิ่ง ซึ่งลักษณะแห่งความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของหลักธรรมนี้พอที่จะประมวลได้ดังนี้

๑. สัมพันธ์กันในแง่เป็นปัจจัยให้แก่กันและกันเกิดขึ้น เช่น สาระในคำสอนเรื่องไตรสิกขา จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติในศีล สมาธิ และปัญญาทั้ง ๓ ระดับนี้ จะเกื้อหนุนให้แก่กันและกัน นั่นคือการตั้งใจรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ส่งผลให้การปฏิบัติสมาธิเกิดผลดี ในขณะที่เดียวกัน การจะเจริญปัญญาให้ได้ผลดีนั้น ก็ต้องอาศัยสมาธิที่ผ่านการฝึกมาดีด้วย หรือคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท ซึ่งจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงอธิบายให้เห็นอย่างลึกซึ้งถึงการที่ตัวธรรมแต่ละตัวเป็นปัจจัยให้แก่กันและกันเกิดขึ้น ทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ เป็นต้น

๒. สัมพันธ์กันในแง่ความหมาย เช่น หลักคำสอนเรื่องความไม่ประมาทก็ดี เรื่องอริยสัจก็ดี เรื่องไตรสิกขาก็ดี เหล่านี้ เป็นหลักคำสอนที่พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นหัวใจคำสอนทั้งหมดของพระองค์ คำสอนเหล่านี้ หากมองอย่างผิวเผินก็ไม่เห็นถึงความเกี่ยวเนื่อง แต่หากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนก็จะเห็นได้ว่าล้วนเป็นเรื่องเดียวกันนั่นเอง กล่าวคือ การตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท ก็ได้แก่ การปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา การได้ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาโดยลำดับจนได้รับผลอันเลิศหรือได้บรรลุถึงคุณธรรมขั้นสูง ก็มีความหมายว่า ได้บรรลุอริยสัจ ๔ ประการนั่นเอง หรือคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ ซึ่งจะเห็นได้ถึงถึงการที่พระองค์ทรงอธิบายสภาวะของทุกสิ่งว่า ตกอยู่ในลักษณะเช่นเดียวกัน คือ ไม่เที่ยงแท้คงที่

^{๕๓} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๙-๔๐.

(อนิจจตา) เพราะไม่เที่ยงแท้ คงที่ จึงทนอยู่ตามสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขตา) และเพราะทนอยู่ตามสภาพเดิมไม่ได้ จึงหาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ (อนัตตตา) การอธิบายถึงตัวธรรมทั้ง ๓ นี้โดยความหมายก็คือสิ่งเดียวกัน เพียงแต่ขยายความหมายตามลักษณะที่เป็นเท่านั้น

๓. *สัมพันธกันในแง่ของการขยายความให้แก่กัน* เช่น เรื่องมรรคในอริยสังสัมพันธกับเรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘^{๕๔} เพราะหัวข้อเรื่องมรรคในคำสอนเรื่องอริยสัง ก็คือ สาระในอริยมรรคมีองค์ ๘ เรื่องสมุทัยในอริยสังสัมพันธกับเรื่องต้นเหตุทั้ง ๓ เพราะสมุทัยในอริยสังกล่าวถึงเหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งได้แก่ต้นเหตุทั้ง ๓ นั่นเอง เรื่องนิโรธในอริยสังสัมพันธกับสาระของนิพพาน เพราะนิโรธในอริยสังกล่าวถึงความดับทุกข์ซึ่งได้แก่ นิพพานนั่นเอง ในขณะที่เดียวกัน เมื่อพิจารณาถึงหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ก็สามารถขยายความให้พิสดารออกไปซึ่งก็ได้แก่ สาระในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั่นเอง กล่าวคือ องค์ธรรมข้อที่ ๓-๔-๕ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดเป็นศีล องค์ธรรมข้อ ๖-๗-๘ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดเป็นสมาธิ ส่วนองค์ธรรมข้อ ๑-๒ คือ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดเป็นปัญญา^{๕๕} นอกจากนี้ หลักไตรสิกขา ยังสามารถขยายความได้อีกหนึ่ง คือ ศีล ในที่นี้ได้แก่ สุจริต ๓ คือ กายสุจริต วจีสุจริต (เวณมโนสุจริต) อันเป็นส่วนการฝึกกาย และสังคมนั่นเอง ส่วนสมาธิในที่นี้ได้แก่ สมถกรรมฐาน อันมีอารมณ์ ๔๐ อย่าง^{๕๖} อันเป็นส่วนการฝึกพัฒนาจิต ในขณะที่ปัญญาในที่นี้ได้แก่ หลักวิปัสสนากรรมฐาน อันได้แก่ หลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การตั้งสติตามพิจารณา ดู กาย เวทนา จิต และธรรม อันเป็นส่วนการฝึกพัฒนาปัญญานั้นเอง หรือจะเห็นได้จากคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทเรื่องเดียว แต่สามารถใช้เป็นหลักอธิบายหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาได้ทั้งหมด เพราะเรื่องอริยสัง ๔ อันเป็นปฐมเทศนาที่ดี เรื่องอื่นๆ ที่ทรงแสดงในภายหลังก็ดี ทั้งหมดล้วนแต่เป็นเรื่องที่แยกขยายไปจากเรื่องปฏิจจสมุปบาททั้งสิ้น^{๕๗} อย่างเป็นต้น

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๔/๒๐-๒๑-๒๒.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕๑.

^{๕๖} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๓๙.

^{๕๗} พร รัตนสุวรรณ, *พุทธวิทยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๗), หน้า ๕.

๑.๖ พระพุทธศาสนามีลักษณะคำสอนที่เน้นพัฒนาตัวปัจเจกบุคคลเป็นฐานแห่งการพัฒนาสังคม

พระพุทธศาสนาเถรวาทก็เป็นเช่นเดียวกับศาสนาอื่นๆ ที่เกิดมาเพื่อเอื้อประโยชน์แก่สังคมและมนุษย์ทั้งหลาย แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักการเกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์ที่สำคัญเฉพาะตนอย่างหนึ่ง คือ ต้องพัฒนาปัจเจกบุคคลให้มีความพร้อมหรือบรรลุประโยชน์สูงสุดก่อนแล้วจึงเริ่มขั้นตอนการพัฒนาสังคมต่อไป จะเห็นได้จากพระพุทธรองค์และพระอรหันต์ทั้งหลายเป็นตัวอย่าง เมื่อพระองค์ได้ทรงบรรลุพระโพธิญาณแล้วพระองค์ก็ทรงเห็นความจำเป็นที่ผู้จะช่วยเหลือผู้อื่นต้องพัฒนาตนเองก่อนจึงทรงแนะนำให้พระสาวกทั้งหลายได้เริ่มต้นด้วยการพัฒนาตนเองให้เป็นผู้สมบูรณ์ก่อนแล้วจึงคิดถึงการช่วยเหลือผู้อื่น เปรียบเสมือนกับการจะเป็นครูสอนผู้อื่น หากต้องการให้ผู้เรียนมีความเข้าใจในองค์ความรู้อย่างลึกซึ้ง ตัวเองต้องถึงที่สุดหรือเข้าใจต่อความลึกซึ้งแห่งความรู้นั้นก่อนนั่นเอง การคิดจะช่วยเหลือผู้อื่นให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลนั้น ต้องมีตนเองผู้มีความสมบูรณ์แล้วเป็นฐานแห่งความสำเร็จ ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสกับพระจุนทะตอนหนึ่งที่ว่า “จุนทะ เป็นไปไม่ได้เลย ที่บุคคลนั้น ตนเองจมอยู่ในเปือกตมลึก จักยกบุคคลอื่นผู้จมอยู่ในเปือกตมลึกขึ้นได้ เป็นไปได้ที่บุคคลนั้น ตนเองไม่จมอยู่ในเปือกตมลึก จักยกบุคคลอื่นผู้จมอยู่ในเปือกตมลึกขึ้นได้ เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลนั้น ตนเองไม่ฝึกตน ไม่แนะนำตน ไม่ดับสันทิ จักฝึกสอนผู้อื่น แนะนำผู้อื่น ช่วยให้ผู้อื่นดับสันทิได้ เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นตนเองฝึกตน แนะนำตน ดับสันทิ จักฝึกผู้อื่น แนะนำผู้อื่น ช่วยให้ผู้อื่นดับสันทิได้...”^{๕๘}

๑.๗ พระพุทธศาสนามีคำสอนที่เป็นระบบ

พระพุทธศาสนาเกิดจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า สัจธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบและประกาศเกิดจากพระปัญญาญาณขั้นสูง และทรงมองเห็นสัจธรรมนั้นอย่างเป็นระบบ และสามารถสรุปให้อยู่ในกรอบของเรื่องเพียง ๒ เรื่อง ดังที่**พระธรรมปิฎก** (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า เป็นลักษณะทั่วไปของพุทธธรรม คือ^{๕๙}

๑. แสดงหลักความจริงสายกลาง ที่เรียกว่า “**มัชฌมธรรม**” หรือเรียกเต็มว่า “**มัชฌมธรรมเทศนา**” ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ที่ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีถกเถียงสร้างทฤษฎีต่างๆ ขึ้นแล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้นๆ ด้วยการแก่งความจริงทางปรัชญา

^{๕๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๗/๗๘.

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖.

๒. แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จคือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิต หรือคฤหัสถ์ เป็นต้น

ความจริงสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาธรรมเทศนา ในที่นี้โดยสาระคือ ตัว **สังขธรรม** ซึ่งว่าด้วยเรื่องความจริงหรือกระบวนการทางธรรมชาติที่เป็นไปอย่างกลางๆ พระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้ค้นพบความจริงนี้แล้วอธิบายให้เห็นถึงลักษณะความเป็นไปนั้น และการทรงนำมาเปิดเผยหรืออธิบายก็ ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อให้มนุษย์มีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติเพื่อตอบสนองความใคร่รู้อยากเห็นเท่านั้น แต่ทรงมุ่งหวังให้มนุษย์เข้าใจความจริงทางธรรมชาติแล้วปฏิบัติหรือกระทำให้สอดคล้องกับความจริงทางธรรมชาตินั้นเท่านั้น ส่วนข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ในที่นี้ โดยสาระ คือ ตัว **จริยธรรม** ซึ่งว่าด้วยเรื่องข้อปฏิบัติต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบว่าถูกต้อง เป็นหลักปฏิบัติที่สอดคล้องกับสังขธรรมข้างต้นนั้น อันเป็นผลเนื่องจากการที่พระองค์ทรงค้นพบสังขธรรมนั่นเอง ทั้งคำสอนส่วนที่เป็นสังขธรรมและส่วนจริยธรรม ถือว่าเป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอย่างเป็นกลางๆ ดังพุทธดำรัสที่ได้ตรัสว่า “*แนะพรหมณ์ ตถาคต ไม่เอียงเข้าหาที่สุดสองอย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยท่ามกลางว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี*”^{๖๐} และ พุทธดำรัสที่ว่า “*ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ ประการ คือ กามสุขัลลิกานุโยค และ อตตกิลมถานุโยค บรรพชิตไม่พึงเสพ ตถาคตตรัสรู้ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางอันไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ ประการนี้ ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางนั้น คืออริยมรรคมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ*”^{๖๑}

๑.๘ พระพุทธศาสนามีลักษณะคำสอนที่เรียกว่า วิภังชวาท

คำว่า วิภังชวาท (วิ+ภช+วาท) เป็นไวยากรณ์หนึ่งของพระพุทธศาสนา หมายถึง การกล่าวแยกแยะ ออกให้เห็นหลายๆ แ่ง **พระธรรมปิฎก**^{๖๒} (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวถึงความหมายและลักษณะของคำว่า วิภังชวาท ว่า แปลว่า การพูดแยกแยะ พูดจำแนก หรือพูดแจกแจง หรือแสดงคำสอนแบบวิเคราะห์ โดยมีลักษณะสำคัญคือ การมองและแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแ่งแต่ละด้าน ไม่ใช่จับเอาแ่งหนึ่งแ่งเดียวมาวินิจฉัยตีคลุม หรือประเมินคุณค่าความดีความชั่วเป็นต้น โดยถือเอาส่วนเดียว

^{๖๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๗๐/๙๐.

^{๖๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑ /๕๙๒.

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๗๐๙.